Vysoká škola ekonomická v Praze

Národohospodářská fakulta

Hlavní specializace: Národní hospodářství

HOSPODÁŘSKÁ POLITIKA VLÁDY NÁRODNÍ FRONTY V LETECH 1946-1948

bakalářská práce

Autor: Jakub Bočák

Vedoucí práce: PhDr. Pavel Szobi, Ph.D.

Rok: 2017

Prohlašuji na svou čest, že jsem bakalářskou práci vypracoval samostatně a s použitím uvedené literatury.

Jakub Bočák

V Praze, dne 02. 01. 2017

Poděkování

Rád bych touto cestou vyjádřil poděkování panu PhDr. Pavlu Szobimu, Ph.D. za jeho odborné a věcné rady a trpělivost při vedení mé bakalářské práce. Rovněž bych chtěl poděkovat panu Mgr. Adamu Zítkovi za vstřícnost a pomoc při získání potřebných informací a podkladů z Národního archivu.

Abstrakt

Bakalářská práce je zaměřena na hospodářskou politiku Československa od roku 1946 a je zakončena odmítnutím účasti Marshallova plánu. Vychází z hypotézy, že vývoj hospodářské politiky nevyhnutelně mířil k přechodu na centrálně plánovanou ekonomiku. Nejprve se věnuje vzniku Národní fronty Čechů a Slováků, který znamenal značné omezení demokracie. Po parlamentních volbách v roce 1946 se práce zaměřuje na popis dvouletého hospodářského plánu, který byl důležitým nástrojem hospodářské politiky Národní fronty. V poslední části práce jsou popsány okolnosti odmítnutí účasti na Marshallově plánu. Hlavní závěr práce zní, že vzhledem k politické situaci nebyl možný jiný vývoj, než přechod na centrálně plánovanou ekonomiku.

Abstract

The bachelor thesis is focused on economic policy of Czechoslovakia after 1946 up to the rejection of participation in the Marshall plan. Its hypothesis is that development of economic policy was inevitably headed for the transition to a centrally planned economy. At first it focuses on formation of National Front of Czechs and Slovaks which meant a considerable restriction of democracy. After parliamentary elections in 1946 thesis focuses on description of two-year economic plan which was an important instrument of economic policy of the National Front. The last part of thesis describes the circumstances of refusing to participate in the Marshall Plan. The main conclusion of the thesis is that due to political situation was possible other development but transition to centrally planned economy.

Klíčová slova: Československo, Národní fronta, centrálně plánovaná ekonomika, hospodářská politika

Keywords: Czechoslovakia, National Front, centrally planned economy, economic policy

JEL Klasifikace: P21, N14, N44

Obsah

Úvod 6
1 Hospodářské systémy 9
1.1 Tržní systém 11
1.2 Centrálně plánovaný systém 15
2 Politický systém v roce 1946 23
2.1 Průběh a výsledky voleb 24
3 Dvouletý plán obnovy 31
3.1 Příprava plánu 34
3.2 Metoda dvouletého plánu 37
3.3 Zákon o dvouletém hospodářském plánu 40
4 Spory o hospodářskou politiku 43
4.1 Zemědělská politika 44
4.2 Průmyslové konfiskáty 45
4.3 Snížení cen a daň ze mzdy 46
4.4 Milionářská daň 47
4.5 Cesta k socialismu 48
5 Marshallův plán 51
5.1 Jednání o přijetí Marshallova plánu 53
5.2 Zvrat v rozhodnutí 55
5.3 Důsledky odmítnutí Marshallova plánu 57
Závěr 59
Seznam použitých zkratek 61
Seznam literatury a pramenů 62

Úvod

Ve své bakalářské práci s názvem Hospodářská politika Národní fronty v letech 1946 až 1948 jsem se rozhodl zabývat proměnou československého hospodářského systému v období, o kterém se domnívám, že určilo náš následující politický a hospodářský vývoj na několik desetiletí dopředu. Hlavním cílem práce je analyzovat hospodářskou politiku vlády Národní fronty, ale také se zabývá politickou situací, jelikož ve sledovaném období hospodářské cíle postupně ustupovaly cílům politickým. Sledované období začíná volbami v květnu 1946 a je zakončeno odmítnutím účasti v Marshallovu plánu.

Československo v poválečném období (resp. tzv. Třetí republika) je frekventované téma, kterému se před rokem 1989 intenzivně věnovala marxistická historiografie z pozice tzv. Vítězného února, stejně tak i česká a zahraniční historiografie od roku 1990 do současnosti. Přestože převažují práce politických dějin a dějin mezinárodních vztahů, část autorů se důkladně zabývala hospodářsko-sociálními změnami ve sledovaném období. Nabízí se otázka, zda má smysl se věnovat událostem z minulosti, které se dnes již nezdají aktuální. Dalším důvodem proč se daným tématem zabývat je také fakt, že s následky tohoto období se částečně potýkáme do dnešních dnů. A také v současné době se mezi ekonomy diskutuje o míře státních zásahů do hospodářství a jejich jednotlivých forem. Československý ekonomický vývoj v letech 1946-1948 může i proto být stále považován za aktuální téma. Ačkoli je toto téma již poměrně dobře zpracováno, za pomoci nevydaných pramenů se budu snažit dospět k dosud nepublikovaným znalostem.

Vycházím z hypotézy, že ve sledovaném období naše hospodářská politika nevyhnutelně mířila k úplnému přechodu na centrálně plánovanou ekonomiku, neboť během vlády stran Národní fronty lze vysledovat sklon směrem k silnému státnímu intervencionismu, s dvouletým hospodářským plánem jako hlavním prvkem. V práci se budu snažit odpovědět na několik základních otázek, které jsou: Bylo by možné i nadále praktikovat hospodářskou politiku nastavenou v daném období, nebo se jednalo o přechodnou fázi, která mířila k centrálně plánovanému systému? Do jaké míry převažovaly ve smíšené ekonomice daného období prvky tržního systému nebo centrálně

plánovaného systému? Existovaly na konci sledovaného období jiné možnosti dalšího vývoje československého hospodářského systému?

Odbornou literaturu zabývající se daným obdobím lze rozdělit do několika skupin, a to na literaturu poplatnou době, literaturu 60. let (kdy došlo k jistému uvolnění režimu), exilovou (zahraniční) literaturu a literaturu vycházející po roce 1989. V práci budu vycházet z interpretace nejnovější (zejména) české odborné literatury, vydaných i nevydaných pramenů institucionální povahy (Národní archiv v Praze) a pramenů osobní povahy. Z důvodů možné politické zatíženosti bude pouze zřídka a s nutným kritickým zhodnocením použita literatura z období socialismu.

Za účelem nalezení nepublikovaných znalostí jsem navštívil Národní archiv České republiky. Zde jsem nalezl dosud nezpracovaný fond Státní Úřad Plánovací I. a fond Úřad předsednictva vlády – Generální sekretariát hospodářské rad, které jsou zaměřeny na období 1945-1949 a z velké části obsahují především informace týkající se dvouletého hospodářského plánu. Mezi stěžejní odbornou literaturu, ze které budu vycházet v analytické části, patří dílo Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992 od Václava Průchy a kol., ve kterém je komplexně zpracováno období od konce druhé světové války až do rozdělení ČSR na dva samostatné státy. V díle se také autoři věnují statistické dokumentaci. Dále budu čerpat z publikací od odborníka na dané období Karla Kaplana. Pro kapitoly zaměřených na Marshallův plán budu využívat především dílo Karla Krátkého pojmenované Marshallův plán: Příspěvek ke vzniku studené války. Ze zahraničních zdrojů jsem zvolil Socialism and democracy in Czechoslovakia 1945-1948 (Socialismus a demokracie v Československu 1945-1948) od Martina R. Myanta, který se ve svém díle zaměřil především na příčiny sporů mezi politickými stranami a pozdějšího politického převratu. Podrobnou studii dvouletého plánu obnovy vydali v Moderních dějinách v roce 2014 autoři Drahomír Jančík a Tomáš Kalina. Pro vymezení znaků tržní a centrálně plánované ekonomiky v teoretické části práce použiji především knihy s názvem Stát a ekonomika, jejímž autorem je Zdislav Šulc, a Komparativní hospodářské systémy od Jana Š. Michala.

Z pohledu struktury bude práce rozdělena na teoretickou část a analytickou část. V první kapitole teoretické části budou vymezeny znaky tří základních druhů

hospodářských systémů. Největší důraz je kladen na popis fungování centrálně plánovaného systému. Tržní systém uvádím pro komparaci s centrálně plánovaným systémem. Zvykový systém, který se dnes ve své podobě už takřka nevyskytuje (s výjimkami primitivních civilizací), proto v práci není uveden.

V analytické části se bude práce zabývat hospodářskou politikou vlády Národní fronty v období před přechodem na centrálně řízenou ekonomiku. Nicméně v daném období jsou hospodářské cíle úzce provázány s cíli politickými. Například i dvouletý plán hospodářské obnovy měl i politické opodstatnění, neboť při jeho úspěchu by Komunistická strana Československa (dále KSČ), jako hlavní garant plánu, posílila svou pozici.

K tomu, aby se daly pochopit souvislosti a aby bylo možné analyzovat dané období, je nutné znát politickou situaci, ve které se Československo nacházelo. Již samotné ustanovení Národní fronty Čechů a Slováků omezilo demokracii v období následujícím. K tomuto účelu slouží třetí kapitola práce, ve které budou nejprve popsány výchozí podmínky před volbami v květnu 1946 a vznik Národní fronty, následované samotným průběhem voleb, jejich výsledky a sestavením nové vlády.

Hlavní část práce se bude věnovat již samotnému hospodářskému programu vlády. Po parlamentních volbách přijaly všechny strany dvouletý plán obnovy, který byl z pohledu komunistů určitou přípravou na pětileté plány podle sovětského vzoru, přestože dvouletý plán byl sovětským plánováním inspirován pouze z části. Jak již bylo řečeno, úspěch dvouletého plánu měl pro komunistickou stranu i politické opodstatnění. Období dvouletého plánu začalo přinášet stále více neshod mezi jednotlivými politickými stranami a KSČ, která se připravovala na mocenské ovládnutí Československa, zvyšovala svůj tlak na posouvání směrem k řízenému hospodářství.

Práce bude zakončena odmítnutím účasti na Marshallovu plánu. V poslední kapitole popíšu a vysvětlím, jak probíhal proces jednání o schválení československé účasti a co vedlo k následnému odmítnutí účasti na Marshallově plánu, čímž se Československo stále více dostávalo pod vliv Sovětského svazu. V této kapitole budu vycházet z myšlenky, že převládly politické zájmy nad hospodářskými.

1 Hospodářské systémy

Hospodářský systém je souhrnné označení pro strukturu a hospodářské procesy ekonomiky, organizační mechanismy ekonomiky, ekonomické chování a jednání subjektů, způsoby rozhodování a implementaci rozhodnutí, kterými je určena produkce, spotřeba a rozdělování národního produktu. Systém je chápán jako množství jednotlivých prvků, které společně tvoří celek. V tomto celku je nutné specifikovat vzájemné vztahy, strukturu a funkce každého prvku. Jinak řečeno se jedná o způsob, jak v ekonomice alokujeme zdroje a jak dochází k výrobě statků a služeb a jejich rozdělení na trzích.[1]

Jednou ze základních otázek je, jak je koordinována základní výroba s mezivýrobou a finální výrobou, jak se rozdělí národní důchod a jak se shoduje struktura výroby se strukturou poptávky a následné spotřeby. Podle způsobů organizace se ekonomické systémy dělí obvykle na tržně orientované ekonomiky, centrálně plánované ekonomiky a zvykové ekonomiky. Odlišují se podle toho, jak odpovídají na základní ekonomické otázky: „Co, jak a pro koho se bude vyrábět?“ Pokud jsou tato rozhodnutí na firmách, které svá rozhodnutí zakládají na poptávce spotřebitelů, tak se jedná o tržní systém. V případě, že rozhoduje nějaká ústřední autorita, obvykle s pomocí určité instituce typu plánovacího úřadu, tak se jedná o centrálně plánovaný systém.[2] Posledním zmiňovaným je systém zvykový.[3]

Podle typu vlastnictví se hospodářské systémy dělí na dvě skupiny, systémy kapitalistické, kde převládá vlastnictví soukromé, a systémy socialistické, ve kterých převažuje státní, kolektivní a veřejné vlastnictví. V ryzí formě však ani jeden z těchto systému neexistuje, jedná se pouze o pojmy. I v systémech, které se blíží úplnému volnému hospodářství, se vyskytují vládní organizace, které zasahují do tržních procesů. Naopak

1 GREGORY, Paul R. a STUART, Robert C. Comparative economic systems. 6th ed. Boston: Houghton Mifflin, 1999, s. 15.

2 ŠVARCOVÁ, Jena. Ekonomie: stručný přehled: teorie a praxe aktuálně a v souvislostech. 5. aktualiz. vyd. Zlín: Centrum pro rozvoj ekonomického vzdělávání, 2002, s. 5.

3 Zvykový ekonomický systém je historicky nejstarší. Existoval již ve starověku ve společnosti kmenů. Středověké cechovní společnosti se také dají považovat za formu zvykového systému. Hlavní pomůckou pro rozhodování byla tradice a zkušenosti z minulých let. Z těchto důvodů je takový systém možný pouze v relativně menších skupinách a proto se postupně s nárůstem populace vyvinuly jiné ekonomické systémy. Dnes je možné pozůstatky zvykového systému sledovat například v rozdělování národního důchodu.

i v systémech centrálně plánovaných se vyskytují tržní prvky. Stejně tak v otázce vlastnictví neexistuje čistý kapitalismus nebo čistý socialismus.[4] Každý z uvedených systémů má své výhody a nevýhody a v praxi se pak setkáváme se systémem smíšeným, který kombinuje určité množství principů tržního systému a příkazového systému v různém poměru.

V západní Evropě docházelo na základě analýzy dlouhotrvajícího cyklického vývoje ekonomiky, který vyústil do velké krize v 30. letech a druhé světové války, ke změně postojů v ekonomické teorii a byly přehodnocovány předpoklady liberální klasické a neoklasické ekonomie. Zesiloval vliv britského ekonoma Johna Maynarda Keynese, který na rozdíl od liberálního postoje neoklasické ekonomie dospěl k pozitivnímu názoru na státní zásahy do hospodářství. Velká hospodářská krize ho donutila pochybovat o správnosti svobodného trhu v pojetí laissez faire a dospěl k přesvědčení, že kapitalismus je sám o sobě příliš nevyzpytatelný a nestabilní a proto se neobejde bez státních zásahů. Keynes začal zpochybňovat o samoregulační síle trhu a ohradil se proti platnosti tzv. Sayova zákona trhu, který tvrdí, že agregovaná nabídka si vždy najde dostatečnou agregovanou poptávku. Přívrženci jeho teorie poukazovali, že tržní mechanismus způsobuje v krátkém období nechtěné efekty v rozmisťování výrobních faktorů, v tvorbě důchodů a že vede k nízké míře využívání pracovních sil.[5] Keynesovský přístup k aktivní úloze státu se stal v západoevropských zemích (mimo Evropu například Japonsko nebo Mexiko) východiskem k formování hospodářské politiky. Nicméně přechod k plánování nevedl v zemích západní Evropy k opuštění tržního mechanismu. Plánování bylo pojato jako nástroj pro korekci trhu. Rodilo se tak indikativní plánování, jehož cíle byly zajišťovány nepřímými nástroji hospodářské politiky (neexistoval plán pro podniky).[6]

Odlišný typ plánování se rozvinul v Sovětském svazu, kde pětileté plány měly direktivní (imperativní) charakter. Jejich cíle byly stanovené pomocí makroekonomického bilancování a rozepisovány do podniků. Přitažlivost tohoto systému zvýšilo prudké tempo

4 MICHAL, Jan Š. Komparativní hospodářské systémy. Praha: Karolinum, 1994, s. 16.

5 ŠULC, Zdislav. Stručné dějiny ekonomických reforem v Československu (České republice) 1945-1995. Praha: Národohospodářský ústav Josefa Hlávky, 1996, s. 11.

6 Tamtéž, s. 10.

industrializace během prvních tří pětiletek a rychlá schopnost mobilizace za druhé světové války. V západních zemích se tak objevil fenomén sovětského plánování, který však byl založen na ne zcela věrohodných informacích o skutečném stavu sovětské ekonomiky.[7]

1.1 Tržní systém

V tržním systému může každý člen společnosti jednat, jak uzná za vhodné v rámci právních předpisu, které uznávají individuální práva na soukromé vlastnictví. To znamená, že každý může používat prostředky za účelem prosazování vlastních cílů, pokud tím nenaruší vlastnická práva ostatních. Zároveň může každý jednotlivec plánovat své aktivity s jistotou, kterou zajišťuje právo, že mu nikdo nesníží užitek z jeho produkčních aktivit.[8] Základním principem tržního systému je rozhodování trhu, kde se střetává nabídka s poptávkou a na základě toho vzniká rovnovážná cena. Trh sám odpovídá na otázky „Co, jak a pro koho se bude vyrábět?“ Tržní systém není stejný ve všech ekonomikách, které se považují za tržní. Jednotlivé ekonomiky se od sebe liší jinými způsoby, než jen hospodářským systémem. Jsou ovlivňovány místní kulturou, morálkou, náboženstvím atp.[9]

Otázku, jak bychom měli vnímat tržní hospodářství, zodpověděli Mises a Hayek: Trh je procesem neustálých změn. Objevování změn a nekonzistence lidského chování udržuje tržní proces v nepřetržitém pohybu.[10] Spotřebitelé a výrobci vstupují na trh za účelem prosazení svých osobních zájmů. Spotřebitelé nakupují statky a služby tak, aby maximalizovali svůj užitek, a výrobci se snaží dosáhnout co největšího zisku. Důraz je kladen na rozhodování každého jednotlivce. Předpokládá se, že každý účastník trhu bude jednat racionálně a zákony nabídky a poptávky fungují jako samostatné regulátory. Jak se statky vyrábějí, záleží na konkurenci mezi různými výrobci. Pokud chce výrobce mít co největší zisk, tak je nejvýhodnější udržovat minimální náklady použitím co nejefektivnější výrobní metody. Cenový systém řeší koordinační problémy na trhu. Ceny určují prioritu výroby produktů, které jsou vyráběny na základě spotřebitelské poptávky. V tržní

7 PRŮCHA, Václav. Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992. 2. díl, období 1945-1992. Doplněk, 2009, s. 152.

8 KIRZNER, Israel M. Market theory and the price system. Princeton, New Jersey: D. Van Nostrand Co., Inc., 1963, s. 13.

9 DICKEN, Peter. Global shift: reshaping the global economic map in the 21st century. 4th ed. London: Sage, 2003, str. 128.

10 LACHMAN, Ludwig: Metodologický individualismus a tržní hospodářství. In JEŽEK, Tomáš, ed. Antologie liberálního myšlení. Vyd. 1. V Praze: Vysoká škola ekonomická, 1991, str. 101.

ekonomice zůstává formování cílů endogenní vlastností ekonomiky a rozhodující roli mají subjekty podnikatelské sféry. Hlavní hybnou silou je podnikatelské hledání zisku.[11] Tržní mechanismus je založen na tom, že i když každý sleduje pouze svůj vlastní zájem, tak z toho profituje celá společnost. Mluvíme o tzv. "neviditelné ruce trhu". Plynulý tok zboží a služeb je udržován neustálým přizpůsobováním a novými příkazy, které reagují na každou změnu na trhu.[12] Vláda může prosazovat své cíle, které považuje za celospolečensky významné, nepřímými cestami: zákonodárnými opatřeními (např. předpisy na ochranu životního prostředí, antimonopolní zákony atp.), měnovou politikou a výdajovou politikou státního rozpočtu (dotace, veřejné práce atp.).[13]

Hlavní rolí tržního systému je určit cenu. Cenový mechanismus je důležitý pro funkci ceny. Cena vytvořená na trhu plní tři základní funkce, kterými jsou funkce informační, funkce motivační a funkce distribuční. Cena tak poskytuje důležité informace pro spotřebitele i pro výrobce. Informační funkce byla téměř zanedbávána až do doby, než rakouský ekonom Friedrich von Hayek publikoval svůj článek „Využití znalostí ve společnosti“. Ceny předávají informace o disponibilitě zdrojů, výrobních možnostech atp. Celek se chová jako trh z důvodu, že se překrývají zájmy jednotlivců a relevantní informace se může dostat ke každému z nich. Cenový systém slouží jako mechanismus pro sdělování informací. Předávány jsou pouze nejpodstatnější informace a pouze těm, kterých se týkají. Hayek tvrdí, že cenový systém je jedním z těch, které se člověk naučil používat, aniž by mu rozuměl. Umožnil dělbu práce a koordinované využívání zdrojů založené na rozptýlených znalostech.[14] Motivační funkce může sloužit jako stimulace pro zvyšování efektivity nebo snižování výrobních nákladů a distribuční funkce znamená, že je pomocí ceny zajišťováno rozdělení produktu mezi členy společnosti podle jejich možností.[15]

11 KIRZNER, Israel M. Market theory and the price system. Princeton, New Jersey: D. Van Nostrand Co., Inc., 1963, s. 43.

12 HAYEK, Friedrich August: Využití znalostí ve společnosti. In JEŽEK, Tomáš, ed. Antologie liberálního myšlení. Vyd. 1. V Praze: Vysoká škola ekonomická, 1991, str. 31.

13 ŠULC, Zdislav. Stát a ekonomika: příspěvek k teorii hospodářské politiky. Vyd. 1. V Praze: Karolinum, 2004, s. 42.

14 HAYEK, Friedrich August: Využití znalostí ve společnosti. In JEŽEK, Tomáš, ed. Antologie liberálního myšlení. Vyd. 1. V Praze: Vysoká škola ekonomická, 1991, str. 33.

15 FRIEDMAN, Milton: Tržní mechanismy a centrální ekonomické plánování. In JEŽEK, Tomáš, ed. Antologie liberálního myšlení. Vyd. 1. V Praze: Vysoká škola ekonomická, 1991, str. 129.

Podniky reagují na pohyb poptávky zvýšením využití existujících kapacit, pohybem ceny nebo investiční činností, která může počítat v případě nedostatku vlastního kapitálu s kapitálovým trhem.[16] Rovnovážná cena dává účastníkům trhu informaci o výhodnosti směny. Je to cena, jejíž výše je určena průsečíkem nabídky a poptávky. Pokud se cena nebude rovnat ceně rovnovážné a bude vyšší, nabízené množství bude vyšší než množství poptávané, a to povede ke snížení ceny opět na rovnovážnou hladinu, jinak by prodávající nabízené množství neprodal. Pokud je cena na trhu nižší než rovnovážná, funguje tržní mechanismus přesně naopak. Na volném trhu finálních produktů se poptávající snaží maximalizovat svůj užitek a nakupují statky a služby až do chvíle, kdy se jejich mezní užitek rovná ceně produktu. Teorie užitku vysvětluje výměnu mezi dvěma účastníky na trhu.[17] Mezní analýza užitku vysvětluje, jak spotřebitel alokuje svůj příjem. Spotřebitel jedná podle svých preferencí, svého příjmu a podle tržních cen různého zboží.[18] Cenou v širším slova smyslu mohou být i různé druhy úroků, mzdy, nájemné, devizové kurzy atd.[19]

Tímto způsobem funguje tržní mechanismus na trzích s finálními statky a službami, ale i na trhu výrobních faktorů. Rozdělení produktu je určeno z velké části nabídkou a poptávkou na trhu výrobních faktorů. Na trzích výrobních faktorů se určují mzdové sazby, pozemkové renty, úrokové sazby i zisk. Součtem příjmů z těchto faktorů se vypočítá příjem, který jednotlivci dostávají. Pro trhy výrobních faktorů (půda, práce) platí totéž, co pro trhy spotřebního zboží. Pokud roste poptávka po pracovnících určitého odvětví, jejich cena (mzda) poroste. Růst mezd přiláká více pracovníků do daného odvětví. Rozdělení příjmů mezi obyvatelstvo je dáno celkovým množstvím a cenou výrobních faktorů.[20]

Tržní ekonomika je ovládána preferencemi a technologií. Spotřebitelé svými preferencemi určují, jaké bude využití společenských zdrojů. Vybírají si bod na hranici produkčních možností. Výběr pro spotřebitele je však omezen dostupnými zdroji

16 ŠULC, Zdislav. Stát a ekonomika: příspěvek k teorii hospodářské politiky. Vyd. 1. V Praze: Karolinum, 2004, s. 62.

17 KIRZNER, Israel M. Market theory and the price system. Princeton, New Jersey: D. Van Nostrand Co., Inc., 1963, s. 62.

18 Tamtéž, s. 84.

19 MICHAL, Jan Š. Komparativní hospodářské systémy. Praha: Karolinum, 1994, s. 57.

20 SAMUELSON, Paul Anthony a NORDHAUS, William D. Ekonomie: 19. vydání. Vyd. 1. Praha: NS Svoboda, 2013, s. 28.

a technologií, protože ekonomika nemůže překročit svou hranici produkčních možností. Zdroje omezují prostor, kam může spotřebitel vložit své peníze.[21]

Na klasickém trhu práce v tržní ekonomice vystupují dva subjekty: podnik, který uskutečňuje poptávku po pracovní síle, a domácnosti nabízející svou pracovní sílu. Část pracovní síly zůstává mimo pracovní proces i při plné zaměstnanosti. Mzda se utváří zpravidla cestou kolektivního vyjednávání.[22] Každý trh obecně je v rovnováze, pokud do sebe zapadají rozhodnutí všech jedinců. Nerovnováha nastává, pokud některá rozhodnutí nebyla provedena. Tržní proces spočívá v úpravách jednotlivých rozhodnutí způsobené nerovnováhou na trhu.[23]

Role státu by v tržní ekonomice měla být minimální. Státní instituce by měly pouze vytvářet podmínky pro zajištění hospodářské stability a pro správné fungování tržního mechanismu. Pro tržní hospodářství je hlavním cílem hospodářský růst, efektivní alokace výrobních faktorů a zvyšující se životní úroveň obyvatel.[24] Mezi hlavní výhody tržních ekonomických systémů patří relativně efektivní alokace zdrojů, dostatečná nabídka statků a služeb a svoboda ekonomických subjektů. Mezi negativa se naopak mohou řadit selhání trhu v podobě vzniku nedokonale konkurenčního prostředí, které snižují efektivnost alokace zdrojů. Typická je také diferenciace důchodu obyvatelstva a tím se prohlubuje sociální nerovnost. Další problém se projevuje v případě hospodářských krizí, které se řeší na vládní i mezivládní úrovni, což popírá základní princip minima státních regulací. Trh však nedokáže vyřešit například otázku přerozdělování důchodu mezi práce neschopné jedince. Problémem se také stává případné selhání trhů, například vznik monopolů, vznik negativních externalit a dalších. Proto se tržní systém kombinuje se státními zásahy a regulací. Tím se tržní systém stává únosnější pro sociálně znevýhodněné.[25]

Ve skutečnosti ekonomika žádné země nikdy neodpovídala některému z uvedených čistých typů ekonomických systémů. Každá konkrétní ekonomika je vždy určitou formou

21 SAMUELSON, Paul Anthony a NORDHAUS, William D. Ekonomie: 19. vydání. Vyd. 1. Praha: NS Svoboda, 2013, s. 28.

22 ŠULC, Zdislav. Stát a ekonomika: příspěvek k teorii hospodářské politiky. Vyd. 1. V Praze: Karolinum, 2004, s. 124.

23 KIRZNER, Israel M. Market theory and the price system. Princeton, New Jersey: D. Van Nostrand Co., Inc., 1963, s. 31.

24 GREGORY, Paul R. a STUART, Robert C. Comparative economic systems. 6th ed. Boston: Houghton Mifflin, 1999, s. 107.

25 ŠVARCOVÁ, Jena. Ekonomie: stručný přehled: teorie a praxe aktuálně a v souvislostech. 5. aktualiz. vyd. Zlín: Centrum pro rozvoj ekonomického vzdělávání, 2002, s. 6.

smíšené ekonomiky, která zahrnuje v různé míře zvykové, tržní i prvky plánování. Za smíšené ekonomiky lze považovat většinu industrializovaných zemí po druhé světové válce, kromě příkazových ekonomik v socialistickém bloku. Jisté ekonomické sektory jako telekomunikace, dráhy, energie, atd. se staly vlastněné státem a regulované (tzn. zavedení různých opatření dle povahy jednotlivých zemí).[26]

1.2 Centrálně plánovaný systém

Centrálně plánovaný systém vychází z ideologie marxismu, své počátky však má už v období merkantilismu, kdy byla většina hospodářských otázek spojena se zájmy absolutistických panovníků a velkých obchodních společností. Nicméně Marxovo dílo nebylo teorií ani metodikou pro centrálně plánovaný systém. Systém centrálně plánované ekonomiky, ve které jsou prakticky veškeré výrobní prostředky v kolektivním nebo státním vlastnictví, vznikl v Sovětském svazu za první pětiletky v roce 1928.[27] Centrálně plánovaná ekonomika je umělý ekonomický systém, vzniklý a udržovaný politickou mocí. Z hlediska vývoje ekonomických systémů stojí mimo hlavní proud. Pro plánovaný systém neexistuje žádné teoretické paradigma, které by bylo široce přijato.[28]

Jádrem moci je státní strana s ústavně zajištěnou vedoucí úlohou ve společnosti. Státní strana obsazuje klíčové rozhodovací pozice v ekonomice a státní správě speciálně určenými osobami, které v převážné většině jsou jejími členy. Organizace společnosti připomíná feudální společnost. V praxi jsou pak udělovány zvýhodnění, velký význam se klade na příbuzenské vztahy, dědičnost a příslušnost ke straně. Centrálně plánovaný systém je často v doprovodu s nedemokratickým politickým systémem. Ačkoli by tržní systém do jisté míry mohl fungovat i v případě totalitního (nedemokratického) režimu, tak demokratický politický systém musí být vždy spojen se svobodným trhem.[29]

26 DICKEN, Peter. Global shift: reshaping the global economic map in the 21st century. 4th ed. London: Sage, 2003, str. 164-165.

27 MICHAL, Jan Š. Komparativní hospodářské systémy. Praha: Karolinum, 1994, s. 142.

28 GREGORY, Paul R. a STUART, Robert C. Comparative economic systems. 6th ed. Boston: Houghton Mifflin, 1999, s. 115.

29 LINDBLOM, Charles Edward. Politics and markets: the world's political-economic systems. New York: Basic Books, 1977, s. 162.

V centrálně řízené ekonomice veškerá rozhodnutí o produkci a distribuci statků a služeb provádí stát. Hlavním znakem je chybějící tržní mechanismus. Základním prvkem systému je centrální plán. Nejedná se o formulaci strategie hospodářské politiky státu, ale o specifický centrálně stanovený plán rozepisovaný na jednotlivé podniky ve formě závazných ukazatelů, na jejichž plnění je vázána tvorba podnikového důchodu.[30] Plán je postupně od nejvyšší úrovně řízení specifikován a rozvíjen do větších detailů a přenášen na nižší úrovně řízení. Stát stanovuje všechny ceny a mzdy a řídí makroekonomické i mikroekonomické procesy. Ve vlastnictví státu jsou všechny výrobní faktory a většina podniků je vlastněna a řízena státem.[31] Pomocí různých institucí vstupuje stát do mikroekonomických procesů a přebírá úlohu cenového tvůrce. Hlavní rozhodnutí jsou prováděna pomocí administrativních nástrojů a na ekonomické signály není brán ohled. Plánování je založeno na průměrných cenách a nákladech, namísto mezních hodnot. Ceny, mzdy a jiná kritéria neplní svou úlohu pro efektivní alokaci a využití výrobních zdrojů a hospodářským subjektům tak není umožněno dělat racionální rozhodnutí. Ceny statků a služeb jsou určovány centrálně na základě vstupů a subjektivně stanovené přirážky. Cena tím ztrácí svou alokační (nemotivuje k úspornému nakládání se zdroji) a informační funkci (např. o výrobních možnostech).[32]

Centrální plánování funguje v několika fázích. V první fázi se shromažďují statistické údaje. Důležitost statistiky je charakteristická pro centrálně plánované systémy.[33] Hlavním nástrojem při tvorbě plánu jsou statistické a plánové bilance naturálních a peněžních potřeb a zdrojů. Statistické bilance poskytují plánovacímu centru informace o výchozím stavu ekonomiky. Plánové bilance slouží ke stanovení vztahů vybraných agregátů (v peněžním a částečně i naturálním vyjádření), jež mají zaručit realizaci vytyčených cílů při zachování ekonomické rovnováhy. Plánování na základě bilanci vychází z předpokladů, že je tím dosaženo k rovnováze nabídky a poptávky. Tato

30 ŠULC, Zdislav. Stát a ekonomika: příspěvek k teorii hospodářské politiky. Vyd. 1. V Praze: Karolinum, 2004, s. 38.

31 SAMUELSON, Paul Anthony a NORDHAUS, William D. Ekonomie: 19. vydání. Vyd. 1. Praha: NS Svoboda, 2013, s. 8.

32 FRIEDMAN, Milton: Tržní mechanismy a centrální ekonomické plánování. In JEŽEK, Tomáš, ed. Antologie liberálního myšlení. Vyd. 1. V Praze: Vysoká škola ekonomická, 1991, str. 130.

33 EUCKEN, Walter. O teorii centrálně řízené ekonomiky: Analýza německého experimentu [online]. 1990, [cit. 2016-05-06].

rovnováha se vztahuje pouze k jednomu bodu, či intervalu, nepostihuje ekonomickou dynamiku a jedná se o statickou rovnováhu.[34] Zpravidla mají přednost bilance naturální, které se pak porovnávají s bilancemi tvorby a užití národního důchodu. Jde tedy o proces analýzy cílů a možností jejich realizace.[35]

Vytvoří se směrnice pro vypracování plánu. Stanoví se vztahy základních makroagregátů, zejména tempo růstu národního důchodu, jeho rozdělení na investice a spotřebu, strukturu spotřeby, tj. takzvaný fond individuální spotřeby. Dále se stanoví úkoly pro všechna odvětví, a to částečně v naturálních jednotkách (uhlí, ocel), nebo pomocí peněžního vyjádření a to buď v hodnotách absolutních, nebo přírůstkových. K centrálně vymezeným veličinám patří také předpokládaný vývoj zaměstnanosti, příděly mzdových fondů a řada kvalitativních ukazatelů (např. růst produktivity práce, vývoj nákladů, zisky atp.)[36] Materiální bilance je sestavena tak, že na jedné straně je zachycena plánovaná spotřeba (výroba dalších produktu, finální spotřeba, vývoz, doplnění zásob apod.), a na druhé straně jsou materiální zdroje (domácí výroba, dovoz, čerpání ze zásob apod.). V materiální bilanci jsou použity především fyzické jednotky. Pokud plánovaná spotřeba přesáhne v některé bilanci plánované zdroje, a není žádný způsob, jak spotřebu snížit pomocí snížení finální spotřeby, vývozu, zásob nebo zvýšením dovozu, pak je nutné zvýšit plánovanou výrobu daného produktu.[37] Rovnováhy lze také dosáhnout analýzou vstupu a výstupu. Tato analýza je soustavou simultánních rovnic a multiplikátorů. Lze použít také k jiným účelům, např. k zjištění, zda je plán pro finální výrobu proveditelný a nebude omezen nedostatkem některého výrobního faktoru nebo zahraničním obchodem. Oproti první metodě materiální bilance spočívá rozdíl v zachycení cenové struktury použitím měnové jednotky.[38]

V druhé fázi se tvoří podklady pro samotné plánování. Jsou tvořeny investiční programy s požadavky na zdroje a suroviny. Je důležité, aby požadavky byly v souladu

34 ŠULC, Zdislav. Stát a ekonomika: příspěvek k teorii hospodářské politiky. Vyd. 1. V Praze: Karolinum, 2004, s. 51.

35 Tamtéž, s. 39.

36 Tamtéž, s. 40.

37 MICHAL, Jan Š. Komparativní hospodářské systémy. Praha: Karolinum, 1994, s. 142.

38 Tamtéž, s. 143.

s dostupnými zdroji. Plánované množství má svůj původ částečně v požadavcích vlády a částečně v požadavcích uživatelů (např. strojní úřad). Vláda vyžaduje např. pro zbrojní nebo průmyslové programy určité množství oceli, strojů atd. Již od první plánovací fáze je důležitá standardizace zboží. Čím více druhů produktů se bude vyrábět, tím složitější bude plnění požadavků na suroviny. Pokud centrální plánování už funguje delší dobu, je možné využívat statistických údajů z dřívějších období. Údaje převzaté z předchozích plánů jsou pak zamýšlena pro budoucí plán a může dojít k nekonzistenci se současnou situací.[39] Dochází k druhému bilancování, kde se ukáže, že návrhy podniků se více či méně liší od návrhů centra. Následuje vyjednávání o korekci původních návrhů. Poté je vypracování konečná podoba plánu, který je rozepsán na jednotlivá odvětví a představuje zákonem závazné úkoly pro dané období.[40]

Třetí fází je už vydání konkrétních příkazů k výrobě daným podnikům. Podniky dostanou k dispozici požadované suroviny a mají příkaz, komu budou finální produkty předávat. Produkce firmy je jasně daná, co se týče množství. Dané množství je nutno vyrobit v určitém časovém úseku a v požadované kvalitě. Poslední fáze je kontrola plnění plánu. Podniky musely pravidelně hlásit stav jejich produkce a kontrolní úřad porovnával, jestli nahlášená čísla souhlasí s naplánovanými. Pokud skutečnost neodpovídala plánu, musela se najít a identifikovat příčina.[41]

Východiskem pro tvorbu dlouhodobých plánů jsou deficity mezi efektivní nabídkou a poptávkou. Sovětský ekonom Leonid Ivanovič Abalkin použil označení: plánování podle deficitu. Deficit musí být dostatečně velký, aby byl zaregistrován plánovým centrem.[42] Podniky nemají možnost reagovat na změny poptávky, protože v centrálně plánovaném systému jsou ceny pevně stanoveny a investice jsou přidělovány. Pokud se nezaregistruje deficit v době sestavování plánu, je nutné čekat nejméně rok na další roční plán.[43]

39 EUCKEN, Walter. O teorii centrálně řízené ekonomiky: Analýza německého experimentu [online]. 1990, [cit. 2016-05-06].

40 ŠULC, Zdislav. Stát a ekonomika: příspěvek k teorii hospodářské politiky. Vyd. 1. V Praze: Karolinum, 2004, s. 41.

41 EUCKEN, Walter. O teorii centrálně řízené ekonomiky: Analýza německého experimentu [online]. 1990, [cit. 2016-05-06].

42 ŠULC, Zdislav. Stát a ekonomika: příspěvek k teorii hospodářské politiky. Vyd. 1. V Praze: Karolinum, 2004, s. 61.

43 Tamtéž, s. 62.

Na trhu práce v centrálně plánovaném systému jsou tři účastníci: plánové centrum, podniky a domácnosti. Obecně je charakteristickou situací převaha poptávky nad nabídkou (nedostatek pracovní síly). Rozhodující roli při formování poptávky a nabídky hraje plánové centrum. Na poptávku působí krátkodobými rozhodnutími o rozdělení disponibilní pracovní síly mezi odvětví i podniky.[44] Dlouhodobě působí investiční rozhodnutí, které produkují permanentní deficity nabídky. Cena práce (mzda) je určována centrálně a ovlivňuje nabídku práce. Pro jednotlivé profese je stanovené rozpětí mzdových sazeb a ke změnám dochází nepravidelně ve víceletých intervalech. Podnik realizuje poptávku po pracovní síle v rámci stanoveného limitu a mzdy.[45] S výjimkou NDR byla v zemích RVHP nejlépe placená fyzická práce. Zvláštním případem ale byly pozice na vedoucích místech, které byly obsazovány na základě souhlasu vedoucích orgánů komunistické strany.[46] Nabídka práce vystupuje jako individuální. Individuální pracovník může přinutit podnik k poskytnutí výhod, které fakticky zvyšují jeho mzdu nad hodnotu centrálně stanovených parametrů. Míra nátlaku, jakou může pracovník použít, závisí na nedostatku v daném odvětví, pozici, kvalifikaci atp.[47]

V centrálně plánovaných ekonomikách jsou preferovány velké homogenní podniky. Malé a střední podniky jsou nežádoucí pro svou různorodost. Preference velkých výrobních jednotek vyplývá z formy plánování. Malé a střední podniky kladou individuální a různorodé požadavky na materiály, stroje apod., což plánovacím úřadům ztěžuje podmínky pro plánování a takové podniky se špatně podřizují centrálnímu plánu. Plánovací úřad zvládá svou funkci lépe, když se v menším počtu velkých podniků probíhá masová výroba s malým počtem typizovaných surovin a výrobních postupů.[48] V Československu vznikly Výrobní hospodářské jednotky (VHJ), což byl střední stupeň řízení v podnikové hospodářské sféře. Jednalo se o výrobně ekonomické komplexy zabezpečující realizaci úkolů a cílu národohospodářské politiky. VHJ byly nejčastěji vytvořeny z velkého podniku

44 ŠULC, Zdislav. Stát a ekonomika: příspěvek k teorii hospodářské politiky. Vyd. 1. V Praze: Karolinum, 2004, s. 124.

45 Tamtéž, s. 126.

46 MICHAL, Jan Š. Komparativní hospodářské systémy. Praha: Karolinum, 1994, s. 144.

47 ŠULC, Zdislav. Stát a ekonomika: příspěvek k teorii hospodářské politiky. Vyd. 1. V Praze: Karolinum, 2004, s. 129.

48 EUCKEN, Walter. O teorii centrálně řízené ekonomiky: Analýza německého experimentu [online]. 1990, [cit. 2016-05-06].

složeného z několika závodů, přičemž vedoucí funkci převzalo vedení největšího podniku. Další formou byla vedoucí VHJ s dalšími pobočními podniky. Třetí možností bylo sdružení několika podniků se samostatným hospodařením, ale s nadpodnikovým orgánem pro organizaci jako celku.[49]

Poptávka na trhu spotřebního zboží a služeb je dána souhrnem důchodů domácností (pracovní příjmy, příjmy ze společné spotřeby – zdravotní a sociální dávky atp. a příjmy ze soukromého podnikání). Makroekonomicky jsou všechny tyto veličiny určeny centrálním plánem (s výjimkou soukromého podnikání). Plánovací centrum může ovlivnit krátkodobě poptávku spotřebním úvěrem. Každoročně vznikají seznamy zboží, na které se poskytují účelové půjčky. Dalším nástrojem je změna maloobchodních cen (podle stavu zásob).[50]

Agregátní nabídka je souhrnem výroby zboží a poskytnutých placených služeb, doplněná o saldo importu a exportu. Nejčastěji se při analýze a plánování používá kategorie maloobchodního obratu. Maloobchodní obrat zahrnuje prodej spotřebního zboží a služeb a po připočtení zásob v obchodní síti a ve výrobních organizacích, získáme hrubý objem potenciální nabídky.[51] Ve spojení s maloobchodními cenami jsou dvě varianty plánování. V prvním případě centrum nereaguje na nadbytek poptávky změnou ceny, ale reguluje poptávku mimoekonomickými opatřeními (např. pořadníky). Nebo nereaguje vůbec a spotřebitel je nucen čekat, což může vést ke vzniku černého trhu. V případě druhém centrum mění cenu, čímž působí pouze na poptávku, ale nikoliv na nabídku. Nabídku ovlivní až v případě změny velkoobchodních cen. Plánování v oblasti maloobchodu tedy na nabídku nepůsobí vůbec, anebo se značným zpožděním jako reakce na vzniklé deficity a přebytky. V případě velkoobchodních cen se uplatňuje zásada dlouhodobé stability. K jejich úpravám dochází zpravidla ve víceletých intervalech. Cenová regulace je častější a účinnější na straně poptávky. K adaptaci dochází často se zpožděním, což je hlavním problémem rovnováhy na spotřebním trhu.[52]

---

49 PRŮCHA, Václav a kol. Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992. Díl 2, Období 1945-1992. 1. vyd. Brno: Doplněk, 2009, s. 385.

50 ŠULC, Zdislav. Stát a ekonomika: příspěvek k teorii hospodářské politiky. Vyd. 1. V Praze: Karolinum, 2004, s. 132.

51 Tamtéž, s. 133.

52 Tamtéž, s. 137.

Ve většině zemí s centrálně plánovaným systémem také neexistují kapitálové trhy a plánování investic tak příslušelo také státu. Plánování investic nebylo prováděno podle pohyblivé úrokové míry, ale podle návratnosti investice nebo koeficientu relativní účinnosti investic, což je v podstatě převrácená hodnota návratnosti investice. Stanovila se normativní hranice doby návratnosti, a pokud byla tato hranice překročena, tak se investice zamítla. V případě koeficientu relativní účinnosti nesměla být plánovaná investice nižší. Hranice návratnosti investice a koeficientu relativní účinnosti se lišily podle odvětví. Pro vládou preferovanější odvětví byla doba návratnosti delší a koeficient účinnosti nižší.[53]

Jedním z nejzávažnějších důsledků centrálního plánu je změna charakteru peněz. Pro centrálně plánovaný mechanismus jsou charakteristické dvojí peníze: počítací a reálné.[54] Bez „počítacích peněz“ nelze praktikovat makroekonomické plánování. Přestože je základem naturální bilance, většina bilancí je vyjadřována v peněžních jednotkách. Peněžní jednotky představují jedinou možnost, jak převést nesourodé veličiny na společného jmenovatele, bez čehož by nebylo možné plánování. Peněžní forma vyjádření plánovaných úkolů zastírá fakt, že vztahy mezi podniky nejsou vztahy nákupu a prodeje, ale naturální směny. Peníze, kterými dostane dodavatel zaplaceno od odběratele, jsou jen poukázky na odběr naturálních výrobků, jejichž produkce byla přidělena plánem jinému dodavateli, který je potřebuje pro svou výrobu. V plánu sestavovaném ve stálých cenách jsou peníze formou vyjádření fyzických veličin a jejich vztahů. Peníze v podnikové bilanci proto nemají volnost pohybu a zaměnitelnost peněz představujících různé části plánu je nepřípustná.[55]

Reálné peníze zahrnují podnikové důchody a peníze v rukou obyvatelstva. Většina podnikových důchodů je určena na mzdy a platy a svou přeměnu z počítacích peněz dovršují právě až ve formě vyplacených mezd. Další zdroje reálných peněz v rukou obyvatelstva jsou: příděly státního rozpočtu na mzdy a platy rozpočtových organizací, příděly státního rozpočtu na nepracovní důchody (starobní, invalidní, sociální a nemocenské příspěvky atp.) a příjmy ze soukromého podnikání (mezi zeměmi se podíl

53 MICHAL, Jan Š. Komparativní hospodářské systémy. Praha: Karolinum, 1994, s. 144-145.

54 ŠULC, Zdislav. Stát a ekonomika: příspěvek k teorii hospodářské politiky. Vyd. 1. V Praze: Karolinum, 2004, s. 80.

55 Tamtéž, s. 83.

těchto příjmů liší – v SSSR a ČSSR byl nepatrný, ale například v NDR byl vyšší). Reálné peníze se nemohou přeměnit na mobilní kapitál, úspory obyvatelstva jsou určeny především ke spotřebě.[56]

Peníze v centrálně plánovaném systému slouží k realizaci centrálního plánu, umožňují kombinovat centrální plán s určitou mírou svobody domácností při volbě zaměstnání a s určitou mírou suverenity spotřebitele. Vzhledem k nemožnosti přeměnit se na mobilní kapitál nedodávají peníze spolehlivé signály k efektivním strukturálním změnám v ekonomice.[57]

56 ŠULC, Zdislav. Stát a ekonomika: příspěvek k teorii hospodářské politiky. Vyd. 1. V Praze: Karolinum, 2004, s. 91.

57 Tamtéž, s. 92.

2 Politický systém v roce 1946

Po válce došlo v Československu k ustanovení nového politického systému. Vznikla Národní fronta, což byla koalice čtyř českých stran a dvou slovenských stran. Jednalo se o následující strany: Komunistická strana Československa (KSČ), Československá sociálně demokratická strana (ČSSD), Československá národně socialistická strana (ČSNS) a Československá strana lidová (ČSL). Na Slovensku to byly Demokratická strana (DS) a Komunistická strana Slovenska (KSS).[58] Vznikem Národní fronty došlo k likvidaci dvou ústředních předválečných pravicových stran, konkrétně česká agrární strana a slovenská strana Ľudová. Od tohoto rozhodnutí si všechny strany slibovaly získání voličů nepovolených stran.[59] V českých zemích funkcionáři a členové zakázané agrární strany přešli do různých politických stran, na Slovensku byla situace odlišná. Mnozí členové Ľudové strany vstoupili především do Demokratické strany a politický katolicismus přežil a mohl se prosazovat jako samostatná politická síla, protože měl silnou oporu v církvi.[60] Politické strany působily jako české a slovenské, žádná celostátní strana neexistovala. V praxi však byla komunistická strana celostátní stranou. KSS sice vystupovala jako samostatná, ale ve skutečnosti její politiku určovalo vedení KSČ v Praze.

Politický pluralismus byl sice systémem zachován, ale byl výrazně omezen v neprospěch liberální, konzervativní a krajní pravice. V Národní frontě se uskupili v podstatě pouze sociálně orientované strany, přičemž alternativa v podobě pravicových stran nebyla povolena.[61] Podle průzkumu veřejného mínění, jehož předmětem mimo jiné byla spokojenost s počtem politických stran, byla polovina dotazovaných spokojena s počtem stran. Třetina respondentů uvedla, že je stran příliš mnoho.[62]

58 PRŮCHA, Václav a kol. Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992. Díl 2, Období 1945-1992. 1. vyd. Brno: Doplněk, 2009, str. 65.

59 KAPLAN, Karel. Československo v letech 1945-1948. Část 1. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1991, s. 28.

60 KAPLAN, Karel. Pravda o Československu 1945-1948. Vyd. 1. Praha: Panorama, 1990, s. 115.

61 ČAPKA, František a LUNEROVÁ, Jitka. 1948: Vítězný únor: cesta k převratu. 1. vyd. Brno: CPress, 2012, s. 72.

62 PEHR, Michal. KSČ a volby. In KÁRNÍK, Zdeněk, ed. et al. Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu. 1. Vyd. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2003, str. 182.; VYKOUPIL, Libor. Volby v květnu 1946. In: Československo na rozhraní dvou epoch nesvobody: sborník z konference k 60. výročí konce druhé světové války, Praha, 2005, s. 169.

Představitelé Národní fronty se shodli, že budou dále rozhodovat o vzniku nových stran. Nová strana musela splňovat vymezené podmínky. Hlavní podmínkou bylo členství v Národní frontě a souhlas s jejím programem, který byl vládním programem. Uvedené podmínky znemožňovali existenci legální opozice a tím odporovaly principům demokracie. Funkcionáři stran považovali stav bez legální opozice pouze za dočasný, za účelem koncentrace politických sil k snadnějšímu překonání důsledků války.[63] Národní fronta tak měla údajně zajistit větší politickou akceschopnost a pružnější a rychlejší řešení otázek a rozporů. Jelikož disponovala rozsáhlými pravomocemi, je možné mluvit o novém monopolu politické moci, kdy dominující strana mohla výrazně ovlivňovat domácí i zahraniční politiku.

Národní fronta vznikla z podnětu komunistů. Původní plán komunistů bylo vybudování Národní fronty jako organizačně ustálenou instituci a pokusili se dosadit jako její členy významné masové organizace. Narazili však na odpor (především ČSL a ČSNS) a jejich plán neuspěl.[64] Politický režim v poválečném Československu nebyl parlamentní demokracií. Základnu tvořil mocenský monopol, ve kterém nejsilnější strana využívala k prosazení svých zájmů mimoparlamentní formy, čímž překračovala principy parlamentní demokracie. Paul Brooker označil volby vzhledem k okolnostem, které je ovlivňovaly, jako semikompetitivní nedemokratický model, který však pro veřejnost poskytuje důvěryhodně demokratickou tvář.[65]

2.1 Průběh a výsledky voleb

V květnu 1946 proběhly volby, které rozhodly další vývoj hospodářské a politické orientace Československa a dávaly základ pro únorový převrat v roce 1948. Přípravy na volby probíhaly v jednotlivých politických stranách již od začátku roku 1946. Do voleb vstupovaly pouze strany uskupené v Národní frontě. Před volbami se usnesly strany na základních bodech předvolebního boje. Všechny strany měly ve volebním plánu orientaci na Sovětský svaz. Všechny politické strany měly i po volbách spolupracovat v rámci

63 KAPLAN, Karel. Československo v letech 1945-1948. Část 1. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1991, s. 29.

64 Tamtéž, s. 31.

65 BROOKER, Paul. Non-democratic regimes. Houndmills: Palgrave Macmillan, 2009. 312 s. ISBN 978-0-230-20275-7. str. 107.

Národní fronty.[66] Zároveň se strany zavázaly, že nebudou kritizovat orientaci zahraniční politiky ČSR, nebudou zneužívat autority prezidenta Beneše ve svůj prospěch a nebudou kritizovat politiku Sovětského svazu. Dodržení této dohody znemožnilo stranám vyjádřit své názory na stěžejní témata předvolebních kampaní.[67] Voliči, kteří nebyli spokojeni s politickým systémem (omezení počtu stran), měli možnost využít bílé (prázdné) hlasovací lístky, jejich hlasy tak zvedly statistiku účasti ve volbách, ale propadly. ČSNS a později i ČSL a DS v tom viděly záměr komunistů umožnit bývalým voličům zakázaných stran nedávat svůj hlas nekomunistickým stranám.[68]

Parlamentní volby v květnu 1946 vyústili v souboj KSČ a ČSNS. Komunisté se prezentovali především svou prací pro republiku. Zasazovali se o udržení národní jednoty, upevnění lidově-demokratického režimu, zabezpečení znárodňovacích dekretů, novou ústavu, odsun Němců a Maďarů, zakotvení poměru Čechů a Slováků v ústavě, provedení dvouletého plánu obnovy, upevnění vztahů se Sovětským svazem, reformu veřejné správy, daňovou reformu, provedení národní očisty, dokončení osídlení pohraničí, předání větších podniků do rukou státu a urychlení organizace zestátněného hospodářství.[69] Masový nábor členů vedl ke sdružení lidí, kteří měli rozdílné názory. Vedení strany muselo tento stav tolerovat, aby neodradilo další občany od vstupu do strany. To byl jeden z důvodů, že KSČ nevypracovala svůj program konečné podoby socialismu.[70]

ČSNS měla největší zastoupení ve střední vrstvě. Snažila se pomocí funkcionářů bývalé agrární strany získat na svou stranu rolníky. Nepodařilo se jim však vybudovat ucelenou a pevnou organizaci a strana zakotvila především v městech. Ve svém programu zastávala obranu demokracie a politického pluralismu, zachování třísektorové ekonomiky a ochranu středního a malého podnikání a boj proti politickému a ekonomickému monopolu. Vedení strany se skládalo z předválečných funkcionářů a z lidí, kteří do ČSNS vstoupili až během války nebo po ní, což způsobovalo mírné rozpory mezi „starými“ a „novými“ členy

66 KAPLAN, Karel. Československo v letech 1945-1948. Část 1. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1991, s. 37.

67 ČAPKA, František a LUNEROVÁ, Jitka. 1948: Vítězný únor: cesta k převratu. 1. vyd. Brno: CPress, 2012, s. 74.

68 Tamtéž, s. 73.

69 Tři roky: přehledy a dokumenty k československé politice v letech 1945-1948. Praha. Melantrich, 1991, s. 493-494.

70 KAPLAN, Karel. Československo v letech 1945-1948. Část 1. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1991, s. 42.

strany. Vedení strany však zastávalo spolupráci s Národní frontou a tím i s komunisty i za cenu ústupků.[71]

ČSL se programově vymezila jako nesocialistická strana. Svůj program přizpůsobila poválečným reformám a revolučním náladám obyvatel. Zastávali především ochranu soukromého vlastnictví a podnikatelské činnosti, demokratické zřízení a občanskou svobodu. Největší vliv měla ČSL především v oblastech s velkým vlivem katolické církve, hlavně na Moravě. S obtížemi vstupovala do voleb ČSSD. Mnoho jejích členů přešlo do KSČ a noví členové měli pravicovější smýšlení, přičemž vedení strany se posunulo názorově více doleva, což byl hlavní zdroj názorové diferenciace. Cílem strany byl demokratický socialismus.[72]

Na Slovenku existovaly na začátku roku 1946 dvě strany. Jednalo se o strany programové protichůdné, KSS a DS. Před volbami spočíval problém na Slovensku v nespokojenosti představitelů politického katolicismu. Ti chtěli do politiky vstoupit jako třetí strana. Obě slovenské strany odmítly pokus o obnovení Ľudové strany a vznik strany na církevním základě. Krátce na to začala část komunistické strany podporovat vznik třetí strany. Chtěli tak oslabit DS a domnívali se, že nová strana by byla jejich politickým spojencem. Vedení DS si uvědomilo záměr KSS a nabídli představitelům politického katolicismu dohodu o zastoupení jejich příznivců ve funkcích a tím i zvýšení vlivu v jejich straně. Jelikož si slovenští biskupové svou stranu představovali více napravo od DS, nikoli sblížení s KSS, přijali nabídku a s vedením strany se shodli na rozdělení funkcí ve stranických i mocenských orgánech v poměru 7:3 ve prospěch představitelů katolicismu.[73]

Dne 31. března 1946 se konstituovala Strana práce, což byla obnovená sociální demokracie. 1. dubna 1946 měla ustanovující sjezd Strana slobody, která předpokládala, že získá nespokojené příznivce DS.[74]

71 NEKOLA, Martin. Petr Zenkl: politik a člověk. 1. vyd. Praha: Mladá fronta, 2014, s 81.

72 KAPLAN, Karel. Československo v letech 1945-1948. Část 1. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1991, s. 39.

73 Tamtéž, s. 44.

74 Tamtéž, s. 49.

Tabulka č. 1: Výsledky voleb do Národního shromáždění z 26. května 1946

Politická strana	České země	Slovensko	ČSR
KSČ	40,17	/	31,05
ČSSD	15,58	/	12,05
ČSNS	23,66	/	18,29
ČSL	20,24	/	15,64
DS	/	62	14,07
KSS	/	30,37	6,89
Strana práce	/	3,11	0,71
Strana slobody	/	3,73	0,85
Prázdné lístky	0,35	0,79	0,45
Celkem	100	100	100

Průcha, Václav. Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992. 2. díl, období 1945-1992. Brno: Doplněk, 2009, s. 147.

Jako nejsilnější vyšla z voleb v českých zemích KSČ se 40 % hlasů. Díky velkému přílivu členů především z venkova a dělnictva měli komunisté největší počet členů ze všech politických stran. V březnu čítala více než 1. mil členů, z kterých většina byli dělníci a rolníci.[75] Komunistické cíle byly jasně formulované, což přitahovalo nové členy. KSČ se navenek vzdalovala od své komunistické ideologie a dokázala se přizpůsobit očekávání voličů. Svou kampaní zcela zastínili ostatní strany, které nedokázaly nabídnout změny, které obyvatelstvo po válce vyžadovalo. Velký počet členů však způsobil, že nebylo snadné dostát všem politickým cílům. Komunisté podporovali funkci Národní fronty, kde měli v plánu hrát hlavní roli. KSČ chtěla co nejvíce spolupracovat s ČSSD a ČSNS za účelem postupného sloučení.[76]

Historicky silná a tradiční politická strana ČSSD získala pouhých 12 %. Největší kritika se snesla na hlavu předsedy Fierlingera, kterému byla vyčítána jeho spolupráce s komunisty, což vedlo k první vážné vnitrostranické krizi. Komunistické sebevědomí bylo

75 MAŇÁK, Jiří. Proměna dělnické strany v organizaci moci. Problematika dělnického charakteru KSČ v letech 1945-1953 ve světle stranické statistiky. In KÁRNÍK, Zdeněk, ed. et al. Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu. 1. vyd. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2003, s. 174.

76 KAPLAN, Karel. Československo v letech 1945-1948. Část 1. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1991, s. 42.

posíleno vítězstvím ve volbách a začali pohlížet na ČSSD jako na pouhý doplněk nutný pro převahu levice. Byla vyhlášena změna politického směru a další spolupráce s komunisty měla probíhat jen na základě rovnosti.[77]

Komunisté předpokládali, že získají i na Slovensku vůdčí postavení. KSS však ztrácela čím dál víc. Jedna z příčin byla, že většina stranického vedení působila v Praze.[78] Na Slovensku zvítězila DS s 62 % hlasů. Malé strany neuspěly. Na vítězství DS se výrazně podílel přizpůsobený politický katolicismus. KSČ se ihned snažila omezit mocenskou pozici DS. Během jednání bylo především poukazováno na činnost bývalých členů Ľuďové strany uvnitř DS a snažili se zpochybnit její důvěryhodnost. Do té doby vystupovali komunisté jako příznivci rozsáhlé pravomoci Slovenské národní rady (SNR). České nekomunistické strany změnu postoje komunistů ve vztahu ke Slovensku uvítaly. Například ČSNS odmítali uznat SNR jako vrcholný orgán a snažili se ji snížit na úroveň zemského výboru. Nacionalismus nekomunistických stran neumožňoval spatřit plně spatřit pravý komunistický záměr.[79] Z projednání NF pak vznikla tzv. třetí pražská dohoda, na základě které byla DS přinucena přijmout nevýhodné podmínky účasti ve vládě pod hrozbou rozpuštění strany. V dohodě tak bylo ukotveno omezení postavení slovenských zastupitelských orgánů, které posílilo vliv centrálních orgánů na konečnou podobu a provedení vládních ustanovení. SNR byla povinna předkládat vládě své návrhy ke schválení a poté bylo vládou rozhodnuto, zda se jedná o záležitost celostátní nebo pouze slovenskou.[80]

V celostátním měřítku obsadili komunisté první místo s výrazným náskokem (hlasy KSČ a KSS 38 %). Demokratické straně stačilo její vítězství na Slovensku pouze na čtvrté místo v celostátním měřítku. Zavedení prázdných volebních lístků bylo zbytečné, vzhledem k jejich nízkému podílu. Po přepočítání hlasů na mandáty připadlo KSČ 93, ČSNS 55, ČSL

77 ČAPKA, František a LUNEROVÁ, Jitka. 1948: Vítězný únor: cesta k převratu. 1. vyd. Brno: CPress, 2012, s. 76.

78 KAPLAN, Karel. Československo v letech 1945-1948. Část 1. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1991, s. 43-44

79 NEKOLA, Martin. Petr Zenkl: politik a člověk. 1. vyd. Praha: Mladá fronta, 2014, s 83.

80 KAPLAN, Karel, ed. Pražské dohody 1945-1947: sborník dokumentů. Praha: Ústav pro soudobé dějiny ČSAV ve spolupráci se Státním ústředním archivem, 1992, s. 7.; PRŮCHA, Václav. Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992. 2. díl, období 1945-1992. Doplněk, 2009, s. 148.; ČAPKA, František a LUNEROVÁ, Jitka. 1948: Vítězný únor: cesta k převratu. 1. vyd. Brno: CPress, 2012, s. 85.

47, DS 43, ČSSD 36, KSS 21, Straně slobody 3 a Straně práce 2 mandáty. Komunisté tak spolu s ČSSD a Stranou práce získali v parlamentu i v nově vytvořené vládě Národní fronty Čechů a Slováků (přestože oficiálně žádná opozice neexistovala) nadpoloviční většinu v poměru 151 : 149.[81]

Vítězství komunistů bylo očekávané, stejně tak se očekávalo vítězství Demokratické strany na Slovensku. O nové vládě se začalo vyjednávat v červnu 1946 a na post předsedy vlády vznesli požadavek komunisté, jakožto vítězná strana. Největší rozepře se vedly o rozdělení jednotlivých ministerstvech. Největší spor se vedl o ministerstvo vnitra. V nově jmenované vládě nakonec komunisté dostali devět míst (KSČ 7 a KSS 2). ČSNS, ČSL a DS dostala každá po čtyřech místech. ČSSD dostala tři místa a dvě místa zůstala bez politické příslušnosti.[82] V zájmu zachování parlamentní demokracie se poražené strany začaly profilovat do opozice komunistům, čímž došlo k rozpadu původního účelu Národní fronty. Na přelomu let 1946 a 1947 komunisté konstatovali, že příčina politických a hospodářských problémů je postup nekomunistických stran, které brzdí projednávání zákonů a tím ztěžují práci vlády a parlamentu.[83]

Komunisté předložili Budovatelský vládní program, který byl přijat. Budovatelský program obsahoval předvolební program komunistů a ostatním stranám se nepodařilo udělat v něm příliš velké změny. Národní fronta přijala Budovatelský program a 11. července 1946 jej přijalo i Národní shromáždění. Dokument zahrnoval podstatnou část volebního programu KSČ, doplněných o návrhy dalších politických stran, především z návrhu vládního programu ČSSD. Některé části programu byly výsledkem kompromisu mezi stanovisky ostatních politických stran. Prioritou z hlediska legislativy bylo vypracování nové ústavy, která podle Gottwalda měla zaručit lidový ráz veřejné a státní správy ve formě národních výborů, zakotvit ústavně znárodnění hospodářství, ale zároveň chránit malá a střední podnikání, a především měl být zabezpečen majetek zemědělců.[84]

81 VEBER, Václav. Osudové únorové dny 1948. Vyd. 1. Praha: Lidové noviny, 2008, s. 51.; ČAPKA, František a LUNEROVÁ, Jitka. 1948: Vítězný únor: cesta k převratu. 1. vyd. Brno: CPress, 2012, s. 85.

82 KAPLAN, Karel. Československo v letech 1945-1948. Část 1. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1991, s. 51.

83 Tamtéž, s. 55.

84 GOTTWALD, Klement. Spisy. XIII, 1946-1947. [1. vyd.]. Praha: Státní nakladatelství politické literatury, 1957. s. 97.

Z hlediska hospodářského byl prioritou přechod k plánování ve formě dvouletého plánu obnovy národního hospodářství v letech 1947-1948. Dalším důležitým bodem bylo dokončení předválečné pozemkové reformy, měla být uplatňována pružná cenová politika a soustava mezd, která by reflektovala obtížnost práce, odpovědnost a kvalifikaci. Ve vztahu k národohospodářským sektorům předpokládal vládní program dobudování a rozvoj veřejného sektoru a dořešení osudu průmyslových konfiskátů.[85]

85 PRŮCHA, Václav. Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992. 2. díl, období 1945-1992. Doplněk, 2009, s. 149.

3 Dvouletý plán obnovy

Mezi hlavní úkoly poválečné hospodářské politiky patřila obnova československého hospodářství. V tržních ekonomikách za mírových podmínek bylo běžné vnitropodnikové plánování (mikroekonomické). V ČSR bylo národohospodářské (makroekonomické) plánování propagováno již ve 30. letech levicově orientovanými ekonomy. Během 2. světové války se k němu přihlásil domácí zahraniční odboj.[86] Plánování bylo pokládáno jako základní forma řízení veřejného sektoru a usměrňování soukromého sektoru. Také se očekávalo, že urychlí obnovu válkou poničeného hospodářství, zabezpečí strukturální přestavbu a zlepší podmínky pro větší odolnost ekonomiky vůči výkyvům na světovém hospodářství. V Československu zůstala po válce otevřená otázka, jakým směrem se bude ubírat fungování ekonomiky. Existovaly předpoklady pro návrat k tradičnímu pojetí tržní ekonomiky, pro orientaci na centrálně a direktivně řízenou ekonomiku, nebo pro pokus o syntézu obou alternativ formou regulované tržní ekonomiky. Výběr z těchto možnosti závisel více na politické vůli než vhodnosti posouzené z ekonomického hlediska. Košický program neurčil volbu mechanismu. Předpokládal pouze zvýšenou regulační úlohu státu v ekonomice, která už nebyla blíže specifikována. V reálné ekonomice se prolínaly prvky tržní ekonomiky s pozůstatky válečného řízeného hospodářství.[87]

Mezi politiky a odborníky převažoval názor, že je nutný přechod k plánovanému hospodářství. Konkrétní podobou přechodu k plánování se stal dvouletý hospodářský plán. Obnova hospodářství znamenala vzhledem k úbytku obyvatel dosažení předválečných ukazatelů v přepočtu na jednoho obyvatele.[88]

Pro účely vypracování hospodářského plánu obnovy byl jmenován poradní orgán vlády, kterým se stala Hospodářská rada, v jejímž čele byl Eduard Outrata. Ve skutečnosti pracoval iniciativně Generální sekretariát Hospodářské rady (GSHR) při předsednictvu vlády. Pomocným orgánem vlády pro technické otázky spojené s plánovací činností se stal Státní úřad plánovací (SÚP). Úřad spadal přímo pod předsedu vlády, neměl ale výkonnou

86 PRŮCHA, Václav. Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992. 2. díl, období 1945-1992. Doplněk, 2009, s. 151.
87 Tamtéž, s. 153.
88 KAPLAN, Karel. Československo v letech 1945-1948. Část 1. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1991, s. 67.

pravomoc. Na Slovensku vznikl Štátny plánovací a štatistický úrad. Dalším orgánem, konkrétně již pro potřeby vypracování dvouletého plánu, byla nově vzniklá Ústřední plánovací komise (ÚPK) pod Státním úřadem plánovacím. Formálně stál v jejím čele předseda vlády, ale funkci výkonného předsedy zastával generální sekretář Hospodářské rady Eduard Outrata. ÚPK se opírala o práci GSHR a SÚP a přibližně dvaceti odborných komisí odvětvového charakteru.[89]

Kromě vlastních technických orgánů využívala Hospodářská rada při přípravě plánu Nejvyšší úřad cenový a Státní statistický úřad. Generální sekretář Hospodářské rady připravoval pro zasedání vlády stanoviska ÚPK, v nichž byly dány dohromady rozdílné přístupy ústředních orgánů, politických stran, odborů a zájmových organizací. Pokud nebylo možné dosáhnout konsensu, nastoupilo jednání s představiteli politických stran u předsedy vlády. Rozhodovací a výkonná moc příslušela vládě nebo resortním ministerstvům.[90]

Od znárodnění se utvářel systém hospodářského řízení. Nejednalo se ale jen o ekonomickou záležitost, důležitá byla také politická stránka věci. Šlo o uspořádání tří ekonomických sektorů, které by zajišťovalo jejich rovnoprávnost a stejný podíl na utváření hospodářské politiky státu. Vznikající ekonomický systém neměl žádný vzor v praxi ani v teorii, vznikl jako výslednice různých představ o hospodářském vývoji i konkrétních kroků hospodářské politiky. Systém byl nazýván hospodářskou demokracií a vycházel z třísektorové ekonomiky, politického pluralismu a tržního hospodářství, které bylo doplněno plánováním. Hospodářská demokracie se skládala ze tří základních částí: státního článku, hospodářské samosprávy a podnikové demokracie. Vedoucí úlohu měl veřejný sektor.[91]

Stát určoval základní směr hospodářské politiky a realizaci ovlivňoval za pomoci zákonodárství (daně, mzdy, sociální záležitosti a finanční a cenová politika) a za pomoci svých institucí, především ministerstev. Základní aspekty hospodářského plány byly schvalovány parlamentem. Parlament dále hodnotil plnění a vykonával dohled nad činností

89 PRŮCHA, Václav. Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992. 2. díl, období 1945-1992. Doplněk, 2009, s. 154.
90 Tamtéž, s. 155.
91 KAPLAN, Karel. Československo v letech 1945-1948. Část 1. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1991, s. 59.

hospodářských ministerstev. Ve výběru hospodářských funkcionářů se spojovalo hledisko odborné kvalifikace a princip paritního zastoupení stran nebo jejich souhlasu.

Komunisté zařadili hospodářský plán do předvolebního programu a později i do vládního, přestože představy o plánu byly v té době nejasné. Jen 3 týdny před volbami navrhl Gottwald, aby se začala připravovat osnova plánu, který bude mít za cíl návrat k předválečné úrovni během dvou let.[92] Plán už předpokládal s konkrétními čísly pro hospodářský vývoj a měl být vypracován ústřední plánovací komisí, což byl orgán vlády a GSHR. Byl vypracován návrh dvouletého plánu pro roky 1947-1948, který byl parlamentem schválen 25. října 1946. Plán zahrnoval dokončení obnovy národního hospodářství. V průmyslu se počítalo s přesáhnutím stavu z roku 1937 o 10 %. Zvýšení objemu průmyslové výroby není myšleno lineárním způsobem. V klíčových oborech průmyslu může stoupnout výroba i o 50 % nad úroveň roku 1937, v méně důležitých oborech může stoupnout pouze na 90 %. Zvýšení výroby na 110 % je míněno ve vyjádření váženého průměru (vyšší úrovně mělo být dosaženo v těžkém průmyslu).[93] V zemědělství, dopravě a spojích se mělo vyrovnat předválečné úrovni. V investiční výstavbě dlouhodobý výhled chyběl a plán vymezoval pouze finanční kvóty pro jednotlivá odvětví. Plánované investice představovaly zhruba pětinu předpokládaného národního důchodu. Z odvětvového hlediska se upřednostňovaly průmysl, doprava a bytová výstavba.[94]

Dvouletý plán měl dva hlavní znaky: Byl respektován tržní systém ekonomiky a nebyla zahrnuta všechna hospodářská a výrobní odvětví. A byl dílem odborníků, kteří zastávali různé ekonomické teorie a politické názory.[95] Základ podnikové demokracie spočíval v účasti zaměstnanců na vedení závodů a pravomoci závodních rad. V čele podniku stál ředitel a představenstvo. Jednu třetinu představenstva tvořili vedoucí funkcionáři podniku, druhou odborníci mimo firmu a třetí volení zástupci zaměstnanců.[96]

92 MYANT, M. R. Socialism and democracy in Czechoslovakia 1945-1948. Cambridge: Cambridge University Press, 1981, s. 132.

93 OČENÁŠEK, Radomír. První hospodářský plán v Československu. Brno: Studijní ústav družstevní, 1947, s. 20.; PRŮCHA, Václav. Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992. 2. díl, období 1945-1992. Doplněk, 2009, s. 156.

94 PRŮCHA, Václav. Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992. 2. díl, období 1945-1992. Doplněk, 2009, s. 157.

95 KAPLAN, Karel. Československo v letech 1945-1948. Část 1. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1991, s. 73.

96 Tamtéž, s. 75.

3.1 Příprava plánu

Dvouletý plán byl součástí návrhu vládního programu, který dala vypracovat komunistická strana již před volbami v roce 1946 v předtuše vítězství. Přípravou byl pověřen generální tajemník národohospodářské komise Ústředního výboru komunistické strany Československa Ludvík Frejka. Po vypracování scénáře Josefem Goldmannem, zahájila komise přípravu dvouletého plánu. Inspirace pro dvouletý plán pocházela ze zahraničních ekonomik. Přípravy plánu byly ukončeny v den voleb do Ústavodárného Národního shromáždění. Dvouletý plán měl být základem nového vládního programu.[97] Z projevu Klementa Gottwalda při předložení vládního zákona o dvouletém hospodářském plánu vyplývá, že plánování v Československu bylo budováno na základě zkušeností v jiných zemích a především zkušenostech Sovětského svazu, ale nenapodobovalo ostatní systémy, jelikož si vláda byla vědoma odlišností v národní tradici, vývoji našeho hospodářství, povahy obyvatelstva atd.[98] Frejka i Goldmann byli ovlivněni konceptem indikativního plánování, které viděli ve Velké Británii během války a ke kterému se přiklonila ihned po ukončení války také například Francie. Plán vycházel z určení cílového tempa růstu ekonomiky. Od tempa růstu se odvozovaly cíle dílčích hospodářských sektorů. K dosažení těchto cílů měl plán zajistit finanční zdroje, hmotné zdroje a potřebnou pracovní sílu. Do návrhu byly začleněny prvky sovětské plánovací metodiky, například kontrola prostřednictvím peněžního ústavu, nebo dílčí úkoly. Komunistická strana nepředpokládala v souvislosti s dvouletým plánem zatím žádné strukturální změny. Cílem plánu měla být hospodářská obnova za účelem zvýšení životní úrovně obyvatel, ale také příprava „pro přechod k dlouhodobému plánování a pětiletkám“.[99]

V oblasti opatření sociálně-politických bylo považováno za nutné vychovávat ke kladnému postoji k práci a přísně přistupovat proti všem, kteří by kazili pracovní morálku.

97 JANČÍK, Drahomír – KALINA, Tomáš. „Náš plán je geniální improvizací.“ Formování konceptu československé dvouletky a její rozporné výsledky (1946-1948). In Moderní Dějiny, ročník 22, 2014, č. 2, s. 190

98 Národní Archiv Praha, Fond Úřad předsednictva vlády – Generální sekretariát hospodářské rady, č. k. 25, Projev pana předsedy vlády při předložení vládního zákona o dvouletém hospodářském plánu.

99 JANČÍK, Drahomír – KALINA, Tomáš. „Náš plán je geniální improvizací.“ Formování konceptu československé dvouletky a její rozporné výsledky (1946-1948). In Moderní Dějiny, ročník 22, 2014, č. 2, s. 191

K povznesení pracovní iniciativy mělo sloužit podporování zdravé soutěživosti mezi jednotlivými podniky i pracovníky. Soutěživost měla nahradit dřívější kapitalistické oceňování soukromé iniciativy, přispět k mobilizaci všech tvůrčích sil a zvýšit pracovní morálku a výkonnost.[100]

Plán nebyl koordinován s jinými státy, při jeho přípravě byly analyzovány zkušenosti ze sovětských pětiletek. Klíčové postavení ve dvouletém plánu zaujímal veřejný sektor, který se pokládal za oporu lidově demokratického státu. Úkoly byly zadávány také soukromému, družstevnímu a malovýrobnímu sektoru. Jednalo se o pokus o usměrňování, koexistenci a soutěžení různých sociálně ekonomických sektorů.[101]

Hlavním předpokladem pro plánování bylo znárodnění a demokratizace velkých jednotek, dokonce i celých složek národního hospodářství. Zestatněním přešlo do rukou státu 60 až 70 % československého průmyslu, veškeré akciové banky a pojišťovny. Tím se dostaly všechny klíčové výrobní prostředky, podstatná část peněžnictví a smluvního pojišťovnictví do rukou státu, takže mohly být důležité složky hospodářství přímo plánovány.[102] Ekonomická soustava ČSR byla po znárodnění v roce 1945 označována za hospodářskou demokracii. Převažovalo stanovisko, že se jedná o soustavu, ve které vedle sebe existují různé sektory při vedoucí úloze veřejného sektoru.[103] Předpoklady pro plánování tak vytváří i nová organizace a vnitřní správa znárodněného sektoru. Ústřední vedení znárodněného průmyslu prostřednictvím jednotlivých ředitelství, Ústřední správa bank, Pojišťovací rada a nová organizace hospodářské samosprávy, na kterou byla přenesena určitá část působnosti veřejné správy, byly nově vytvořenými nástroji plánovaného hospodářství a zaručovaly, že znárodněný i soukromý sektor bude v rámci dvouletého plánu pracovat v souladu. Bez této organizace by dvouletý plán nebyl

100 Národní Archiv Praha, Fond Úřad předsednictva vlády – Generální sekretariát hospodářské rady, č. k. 25, Projev pana předsedy vlády při předložení vládního zákona o dvouletém hospodářském plánu.

101 PRŮCHA, Václav. Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992. 2. díl, období 1945-1992. Doplněk, 2009, s. 156.

102 Národní Archiv Praha, Fond Úřad předsednictva vlády – Generální sekretariát hospodářské rady, č. k. 25, Důvodová zpráva k vládnímu návrhu ústavního zákona o dvouletém hospodářském plánu.

103 PRŮCHA, Václav. Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992. 2. díl, období 1945-1992. Doplněk, 2009, s. 160.

proveditelný, jelikož nejde jen o sestavení a schválení plánu, ale také o jeho provádění a kontrolu.[104]

Na dvouletku se od veřejnosti ozývaly kladné názory. Ale pravicově založené strany nebyly plně spokojeny s dvouletým plánem, přesto nemohly nic udělat proti jeho schválení. Spor se vedl především o tom, jakou cestou se bude ubírat československá ekonomika, jestli se zvolí západní pojetí nebo plánovanou ekonomiku. Vláda se shodla na tom, že regulace budou pro československou ekonomiku nutné, neshodla se však na objemu těchto regulací. Komunistická strana si nárokovala vedoucí postavení a ve svých interních materiálech předpokládala, že plánovací sekce Národohospodářské komise ÚV KSČ se stane „frakcí Státního plánovacího úřadu". Model plánování komunistické strany byl inspirován sovětskými pětiletými plány. Nepochybovali o tom, že jejich koncepce dvouletého plánu bude převzata Státním úřadem plánovacím a že bude ve spolupráci s plánovacími odděleními hospodářských ministerstev koordinovat plánovací činnost jednotlivých ředitelství znárodněného průmyslu a schvalovat měsíční plány až na úrovni jednotlivých závodů. Pro přípravu dvouletého plánu byla jako pomocný orgán vytvořena komise, která byla složena ze zástupců politických stran, jejichž počet byl odvozen od výsledků voleb do národního shromáždění.[105]

Výsledkem práce Ústřední plánovací komise byl návrh zákona o dvouletém plánu, který byl pojat jako plán odvětvový, dával dohromady dílčí plány jednotlivých výrobních odvětví s plánem oblastním. Důležitou částí práce Ústřední plánovací komise spočívalo v rozložení investic podle vládou stanovených priorit. Plánu byl podřízen celý znárodněný sektor (až 70% průmyslového potenciálu státu). Nepřímou cestou (např. přidělováním surovin) mělo plánování vliv i na zbývající část průmyslu.[106]

104 Národní Archiv Praha, Fond Úřad předsednictva vlády – Generální sekretariát hospodářské rady, č. k. 25, Důvodová zpráva k vládnímu návrhu ústavního zákona o dvouletém hospodářském plánu.

105 JANČÍK, Drahomír – KALINA, Tomáš. „Náš plán je geniální improvizací." Formování konceptu československé dvouletky a její rozporné výsledky (1946-1948). In Moderní Dějiny, ročník 22, 2014, č. 2, s. 190.

106 Tamtéž, s. 204.

3.2 Metoda dvouletého plánu

Ve dvouletém plánu obnovy byla plánována pouze ta část hospodářství, která měla pro naše hospodářství význam. Dvouletý plán se tak stal plánem dílčím. Jednotlivým oborům zahrnutým do plánu byly uloženy v zákoně tzv. jmenovité úkoly. Obory s menším významem plánovány nebyly, nicméně i pro ně byly zajištěny nutné suroviny, energie, pracovní síla apod. Dílčí úkoly se skládaly z jednotlivých výrobních procesů a vzájemně se skloubily do ústředního plánu. Jedním z důležitých úkolů byla industrializace Slovenska, za čímž se skrýval i politický význam, jelikož dvě rovnocenné země se snadněji shodnou při řešení různých otázek. Vyrovnání mělo být dosaženo pomocí lepšího využití surovinových a energetických zdrojů a pracovních sil. Bylo v plánu přesunout české pohraniční závody na Slovensko a pomáhat dlouhodobými investicemi. Mělo dojít k mechanizaci zemědělství, výstavbě nových bytů a rozvoj infrastruktury za účelem zlepšení dopravy. Upevnila by se tím i skutečná rovnoprávnost obou národů.[107]

Podobně jako na Slovensku, i v některých oblastech Čech a Moravy nebylo plně využito všech hospodářských zdrojů, aby poskytovaly místním obyvatelům dostatečnou obživu. Docházelo tak k emigraci z těchto krajů.[108] Příprava plánu nejvýznamnějších odvětví byla provázána s přípravami oblastních plánů, které byly zaměřeny na industrializaci Slovenska, ale rovněž na posílení hospodářsky slabých krajů českých zemí. Za hospodářsky slabé kraje se považovaly jižní Čechy, Českomoravská vysočina, Valašsko, Slovácko a Podbrdsko. Kromě výstavby nových provozů měly k zprůmyslnění přispět také pohraniční konfiskáty, přičemž do vnitrozemí měly být přesunuty ty z nich, které měly význam z hlediska obrany, což znamená především podniky kovodělné.[109]

Kolem roku 1947 bylo možné pozorovat tendenci k decentralizaci řízení hospodářství. Rozšířila se pravomoc podniků, které spolu s nadřízenými generálními ředitelstvími a zájmovými organizacemi získaly silnou pozici vůči státní správě.[110]

107 PRŮCHA, Václav. Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992. 2. díl, období 1945-1992. Doplněk, 2009, s. 157.

108 OČENÁŠEK, Radomír. První hospodářský plán v Československu. Brno: Studijní ústav družstevní, 1947, s. 23.

109 Národní archiv Praha, fond GSHR, kart. 154, Návrh usnesení Ústřední plánovací komise o rozšiřování, přemisťování a zakládání nových podniků přednostně v hospodářsky slabých krajích

110 PRŮCHA, Václav. Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992. 2. díl, období 1945-1992. Doplněk, 2009, s. 158.

Z důvodu nedostatku času nemohl být plán sestavován od podniků a závodů směrem k ústřednímu plánovacímu místu. Ústředí plánovalo úkoly, které se dál rozvrhovaly na jednotlivé podniky. V zemědělství se použila metoda protiplánu, převzata od Sovětského svazu. Ústřední plán byl sdělen nižším plánovacím složkám a na jeho základě byly vypracovány protiplány a tím vznikl konečný plán. Použití protiplánů mělo nabízet rychlejší možnosti mobilizace pracovních sil, rychlejší splnění plánu a vyšší produktivitu práce.[111] Ve srovnání s pozdějším direktivním systémem nebyly podniky zcela odizolovány od trhu dlouhodobým působením soustavy pevných velkoobchodních cen. Podobně ani československá ekonomika nebyla úplně izolována od světových trhů. Proto existoval tlak zvenčí na zvyšování efektivnosti a technické úrovně.[112]

Ústřední plánovací komise potřebovala ke své činnosti informace o nutnosti pracovních sil, uhlí a surovin v jednotlivých odvětvích. Tyto informace pro ně získávala ústřední ředitelství ze znárodněných průmyslových závodů a hospodářské skupiny tyto informace sumarizovaly a konzultovaly na ministerstvech. Ministerstva průmyslu a výživy měla připravit kategorizaci podniků na podniky, které vyrábějí tzv. úzké profily, kterým budou přednostně zajištěny suroviny, uhlí, investice a pracovní síla. Dále na podniky, u nichž výroba i její zabezpečení mohla být případně po zvážení potřeb vnitřního a zahraničního trhu krácena a nakonec na podniky, jejichž produkce byla zbytná a v případě uzavřen podniku by nebylo ohroženo plnění dvouletého plánu ani zásobování obyvatelstva.[113] Přednostní místo zaujímaly odvětví, jejichž pomalý vývoj by brzdil celkový růst. Jednalo se o energetický průmysl (elektrický proud, pohonné látky apod.), základní výrobky jako je železo, ocel, umělá hnojiva a nejdůležitější investiční výrobky (lokomotivy, traktory, hospodářské stroje).[114]

Jak bylo předpokládáno, podniky v přirozené snaze vytvářet si rezervy nadhodnocovaly své předběžné požadavky na zajištění chodu výroby v rámci dvouletého

111 OČENÁŠEK, Radomír. První hospodářský plán v Československu. Brno: Studijní ústav družstevní, 1947, s. 28.

112 PRŮCHA, Václav. Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992. 2. díl, období 1945-1992. Doplněk, 2009, s. 159

113 JANČÍK, Drahomír – KALINA, Tomáš. „Náš plán je geniální improvizací.“ Formování konceptu československé dvouletky a její rozporné výsledky (1946-1948). In Moderní Dějiny, ročník 22, 2014, č. 2, s. 195

114 Národní Archiv, Fond Úřad předsednictva vlády – Generální sekretariát hospodářské rady, č. k. 25, Projev pana předsedy vlády při předložení vládního zákona o dvouletém hospodářském plánu.

plánu. Například při sumarizaci vznesených požadavků na pracovní síly bylo zjištěno, že výrobě chybí 820 000 pracovníků. Po prověření a analýze možnosti dospěla Ústřední plánovací komise k závěru, že je nutné získat (případně přeřadit ze státní správy) nanejvýš 527 tisíc pracovníků (225 tisíc nových pracovníků do průmyslu, 77 tisíc do stavebnictví a 225 tisíc do zemědělství a lesnictví).[115] Přesto nebylo snadné sehnat takové množství pracovních sil. Předpokládané zapojení žen i mládeže do pracovního procesu bylo pouze dílčím řešením. Rezervoár volných pracovních sil byl skrytý v přebujelé veřejné službě, státní i hospodářské správě, stejně jako uvnitř administrativního aparátu průmyslových podniků.[116] Pouze zvýšení produktivity práce mohlo vyřešit tento problém. Stagnace pracovní efektivity souvisela i s novým postavením dělnictva ve společnosti. Za plné zaměstnanosti bylo nutné vytvářet jiné motivace, než strach ze ztráty zaměstnání. Existující motivace však působily spíše pro zapojování dalších pracovních sil než na zvýšení výkonnosti již pracujících.[117] Ústřední plánovací komise si uvědomovala, že budovatelské nadšení a dobrovolnost má své hranice a bude proto nutné přistoupit k nucenému nasazení, znamenající administrativní přeřazení například z práce administrativní do manuální, mnohdy z práce lépe placené na hůře placenou. Nicméně na těžké práci zejména v uhelných dolech a hutích závisela podstatnou měrou realizace úkolu z vládního budovatelského programu.[118]

Problém nadhodnocování nastával při sestavování bilance surovin. Požadavky výrobních podniků vysoko přesahovaly možnosti československého hutnictví. Celková roční produkce železa dosahovala 1 650 000 tun, ale požadavky podniků přesahovaly toto množství o další milión tun. Roční spotřeba železa byla několikrát redukována a přepočítávána, až se dospělo k zvýšení plánované roční výroby na 1 800 000 tun ročně.

115 KALINOVÁ, Lenka. Východiska, očekávání a realita poválečné doby: k dějinám české společnosti v letech 1945-1948. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2004. 119 s. Česká společnost po roce 1945; sv. 1, s. 69.

116 JANČÍK, Drahomír – KALINA, Tomáš. „Náš plán je geniální improvizací." Formování konceptu československé dvouletky a její rozporné výsledky (1946-1948). In Moderní Dějiny, ročník 22, 2014, č. 2, s. 195.

117 KALINOVÁ, Lenka. Východiska, očekávání a realita poválečné doby: k dějinám české společnosti v letech 1945-1948. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2004. 119 s. Česká společnost po roce 1945; sv. 1, s. 68.

118 JANČÍK, Drahomír – KALINA, Tomáš. „Náš plán je geniální improvizací." Formování konceptu československé dvouletky a její rozporné výsledky (1946-1948). In Moderní Dějiny, ročník 22, 2014, č. 2, s. 196.

Železo znamenalo pro Ústřední plánovací komisi problém i z pohledu ceny. Hutní průmysl vznesl žádost o 15% navýšení cen, zatímco vládní program sliboval snižování cen. Rozkolísané ceny také neumožňovaly přesnou kalkulaci výroby, a proto byl vysloven požadavek, aby po dobu dvouletého plánu vláda zastavila tendence k růstu cen.[119] Tlak na růst cen byl způsoben zvýšením nákladů na zpracování železné rudy. Československé vysoké pece pracovaly především se švédskou rudou s vysokým obsahem železa (až 63 %), nicméně roku 1946 začala přicházet do Československa ruda ze Sovětského svazu, která měla podstatně horší kvalitu (pouze s 45 % obsahem železa).[120]

Plánování zahraničního obchodu mělo jiné problémy než plánování v jiných částech hospodářství. Dovozní plán se měl měnit především na základě plánu výroby, je nutné ovšem brát v úvahu i hlediska zahraničního obchodu. Výroba zboží, které by se mohlo zdát zbytečným pro dvouletý plán, jako například luxusní zboží (broušené sklo apod.), bylo stejně důležité pro vývoz a tím zaplacení dovozu jako například těžba uhlí pro výrobní plán. Pro snížení dopadu náhlých výkyvů cen na mezinárodních trzích byl vytvořen vyrovnávací fond, aby se nežádoucí změny zahraničních cen nepřenášely na domácí cenovou hladinu. Do plánu nebyla zahrnuta zahraniční orientace ČSR ani pokus o spolupráci s dalšími státy s plánovaným hospodářstvím.[121]

3.3 Zákon o dvouletém hospodářském plánu

Vláda uložila úkol k vypracování dvouletého hospodářského plánu usnesením z 16. července 1946. Práce ústřední plánovací komise na návrhu rámce dvouletého plánu skončila 8. října 1946. Po projednání návrhu ve vládě a národním shromáždění mohla pokračovat další fáze plánovacího procesu.[122] V této fázi se měl celostátní plán rozpracovat podle druhů hospodářské činnosti, podle území a podle času. Během přípravy plánu se sledoval postup při zavádění soustavy plánovaného hospodářství v Polsku a Jugoslávii

119 JANČÍK, Drahomír – KALINA, Tomáš. „Náš plán je geniální improvizací.“ Formování konceptu československé dvouletky a její rozporné výsledky (1946-1948). In Moderní Dějiny, ročník 22, 2014, č. 2, s. 196.

120 Tamtéž, s. 197.

121 MYANT, M. R. Socialism and democracy in Czechoslovakia 1945-1948. Cambridge: Cambridge University Press, 1981, s. 134.

122 JANČÍK, Drahomír – KALINA, Tomáš. „Náš plán je geniální improvizací.“ Formování konceptu československé dvouletky a její rozporné výsledky (1946-1948). In Moderní Dějiny, ročník 22, 2014, č. 2, s. 204.

a přihlíželo se také k metodice plánování Sovětského svazu. Na rozdíl od sovětských pětiletek se však dvouletý plán vyznačoval některými specifickými rysy.

Dvouletka se nesnažila o strukturální změny v ekonomice. Některá odvětví byla preferována, ale jen co se týče modernizace, nikoli ve smyslu rozšiřování výrobních kapacit. Ve svém projevu předseda vlády Gottwald uvedl: *„Zdůrazniti dlužno, a to nejen ve sboru vládním nýbrž i v Národním shromáždění a široké veřejnosti, že naše plánování sice buduje na zkušenostech v jiných zemích a především na zkušenostech v Sovětském svazu, ale jinak není naprosto závislé na cizích vzorech. Nenapodobujeme systémy zahraniční a nepřenášíme je do svého hospodářství, neboť jsme si vědomi odlišnosti dosavadního vývoje našeho hospodářství, celé jeho skladby, odlišností naší tradice národní, povahy obyvatelstva atd. Hledáme proto i v plánování vlastní cesty a způsoby, jež odpovídají čistě našim poměrům domácím.“*[123]

Hned z úvodu vládního jednání se strhl spor o přiznání či nepřiznání pravomocí vládě při provádění dvouletého plánu. Členové ÚPK měli představu, že by měl být zákon o dvouletém plánu ústavním zákonem, zmocňující vládu po dobu jeho plnění vydávat v souvislosti s jeho prováděním nařízení, která by po podpisu prezidenta republiky měla platnost zákona. Klement Gottwald považoval ústavní zákon za optimální formu. Naopak Zdeněk Fierlinger (ČSSD) byl pouze pro zmocnění vlády k vydávání nařízení, aby nebylo nutné s každou změnou čekat na podpis prezidenta. Petr Zenkl (ČSNS) připomínal, aby bylo ponecháno významné pole působnosti soukromému podnikání a požadoval demokratické zastoupení v odborových a hospodářských organizací, jelikož komunistická strana cíleně prosazovala své členy do vedení hospodářských podniků, úřadů a institucí. Národní socialisté prosadili do osnovy zákona o dvouletém plánu rovnoprávnost soukromému podnikání v hospodářské soutěži s podniky státními, samosprávními, znárodněnými či družstevními.[124]

123 Národní archiv Praha, fond GSHR, kart. 24, Projev pana předsedy vlády při předložení vládního návrhu zákona o dvouletém hospodářském plánu, s. 3.

124 JANČÍK, Drahomír – KALINA, Tomáš. „Náš plán je geniální improvizací.“ Formování konceptu československé dvouletky a její rozporné výsledky (1946-1948). In Moderní Dějiny, ročník 22, 2014, č. 2, s. 206.

Osnova o dvouletém hospodářském plánu se začala projednávat 24. října 1946 v poslanecké sněmovně za účasti celé vlády. Jako první vystoupil Antonín Zápotocký, který označil plánované zvyšování životní úrovně obyvatel jako počátek lidově demokratické cesty. Zasazoval se o růst dělnických mezd při stagnaci ve srovnání s vyššími mzdami v nevýrobních profesích. Důvodem byla snaha o zastavení útěku od produktivní a manuální práce. Předpokládanou úspěšnost viděl v jednotě politických stran. Den na to vystoupil poslanec ČSSD František Tymeš, který prohlásil, že nejen Československo likviduje kapitalismus, ale je to proces, který se děje po celé Evropě a označil socialismus jako symbiózu státního a soukromého sektoru. Poslanec ČSL Josef Novák odsoudil čistý liberalismus, protože prý slepě podřizuje vše ekonomickému zisku a nebere ohledy na potřeby obyvatelstva a prospěch celého národa.[125]

Zákon o dvouletém hospodářském plánu byl 25. října schválen Ústavodárným národním shromážděním a vyhlášen byl 28. října 1946 na výročí vzniku Československé republiky.[126] Jednotlivá opatření plánu pak začala být uplatňována od ledna 1947. Do té doby neměl takový zákon v ČSR obdobu. Není možné brát zákon o dvouletém plánu absolutně, jelikož na plnění plánu působí vlivy, které člověk nemůže ovlivnit (např. přírodní jevy, světové hospodářství). Přesto byl vypracován návrh sankcí, pokud by se prokázalo úmyslně chování za účelem narušení plnění plánu. Nejvyšším trestem pak bylo doživotí, pro osoby, které se dopustí jednání za účelem zmaření uskutečnění plánu, nebo jeho podstatné části.[127] Dohledem nad prováděním plánu byl pověřen parlament, který pro tento účel sestavil šestatřiceti členný výbor. Svým posláním dvouletý plán neplnil pouze funkci ekonomickou a sociální, ale i politickou, protože úspěch dvouletého plánu by znamenal úspěch revolučního procesu a tím i úspěch politiky KSČ jako hlavního garanta plánu.[128]

125 JANČÍK, Drahomír – KALINA, Tomáš. „Náš plán je geniální improvizací.“ Formování konceptu československé dvouletky a její rozporné výsledky (1946-1948). In Moderní Dějiny, ročník 22, 2014, č. 2, s. 207.

126 Tamtéž, s. 206.

127 Národní Archiv, Fond Úřad předsednictva vlády – Generální sekretariát hospodářské rady, č. k. 25, Osnova zákona dvouletého plánu

128 Tři roky: přehledy a dokumenty k československé politice v letech 1945-1948. Praha. Melantrich, 1991, s. 288-290.

4 Spory o hospodářskou politiku

V průběhu roku 1947 sílilo politické a sociální napětí, ovlivněné výraznější diferenciací programových cílů politických stran, hospodářskými těžkostmi a pomalým růstem životní úrovně obyvatelstva. Vlastnické přeměny vedly ke zlepšení hmotného postavením především u části rolnictva, nicméně zaměstnaneckým vrstvám nepřinesly v sociální oblasti očekávané výsledky. Sílil tlak na růst mezd a snižování cen. Vlivem neúrody se začal znovu rozvíjet černý trh. Postupně se zformovala dvě protichůdná politická seskupení. Komunistická strana, levice sociální demokracie, Revoluční odborové hnutí a některé další společenské organizace usilovaly o další rozvoj socialistických přeměn. Naopak národně socialistická, lidová a demokratická strana spolu s částí sociálních demokratů postupně překonaly vzájemné neshody a ve snaze čelit tlaku KSČ se propracovali ke společnému postupu. Část tohoto uskupení se sice ztotožňovala s již uskutečněnými opatřeními, ale nesouhlasily s nově předkládanými komunistickými návrhy. Jiní měli v úmyslu vrátit se k předválečnému společenskému zřízení.[129]

V hospodářské oblasti se napětí projevovalo zejména v otázce zahraniční orientace ekonomiky, v zemědělské politice, koncepce i struktury peněžnictví, odlišnými přístupy k daňové politice a budoucího osudu průmyslových konfiskátů. Názory se lišily také na snížení cen 1. dubna 1947. Komunisté tím reagovali na nespokojenost zaměstnanců, kteří požadovali zvýšení mezd nebo snížení cen. Komunisté byli motivování také prokázáním, že dvouletý plán už po prvních třech měsících má vliv na životní úroveň obyvatel.[130] KSČ spolu s KSS mobilizovala za účelem prosazení radikálních požadavků i levicově orientovanou část společenských organizací a různých orgánů – odboráře, členy závodních rad a rolnických komisi, svazy mládeže, představitele kulturních institucí aj. Příprava nové ústavy zůstala pouze u diskuzí.[131]

129 PRŮCHA, Václav. Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992. 2. díl, období 1945-1992. Doplněk, 2009, s. 161.

130 KAPLAN, Karel. Československo v letech 1945-1948. Část 1. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1991, s. 101.

131 PRŮCHA, Václav. Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992. 2. díl, období 1945-1992. Doplněk, 2009, s. 162.

4.1 Zemědělská politika

Největší spory vyvolávala zemědělská politika, kterou prosazovala komunistická strana v rámci dvouletého plánu. Dvouletý plán neposkytoval takový přínos pro zemědělství jako jiným odvětvím. Rolnictvo se cítilo ohroženo průmyslovými projekty, které zvyšovaly nedostatek pracovní síly v zemědělství. Nebyl důvod se domnívat, že české rolnictvo bude v příštích volbách volit stejně jako v roce 1946. Vzhledem k tomu že KSČ hledala způsoby, jak zvýšit svůj volební potenciál, rozhodla se pro zvláštní přístup pro venkov.[132]

Hlavním bodem byla revize pozemkové reformy. Návrhy vycházely z Budovatelského programu a cílem bylo stupňovat napětí na vesnici a prodlužovat mobilizaci rolníků. Nekomunistické strany odmítaly celé osnovy nebo některé části a požadovaly opravy. Většina členů zemědělského výboru parlamentu odsoudila veřejnou diskusi před projednáváním osnov vládou a parlamentem, což odporuje parlamentně demokratickému přístupu. Dne 29. dubna 1947 schválila Zemědělská komise Ústředního výboru KSČ pokyny nižším složkám, aby pořizovaly soupisy půdy spadající do revize první pozemkové reformy, soupisy uchazečů o půdu a ustavovaly z nich místní i okresní rolnické komise. Tato směrnice, která byla vydaná před projednáváním zákona, také odporovala parlamentně-demokratickým principům.

V zemědělském výboru zazněl 8. ledna 1947 návrh na výměnu ministra Julia Ďuriše. Výbor zaslal prostřednictvím předsedy parlamentu stížnosti Gottwaldovi ohledně Ďurišova protiústavního postupu. Gottwald stížnost odmítl jako neodůvodněnou. Zemědělský výbor KSČ vydával směrnice o soupisech půdy, která podléhala revizi pozemkové reformy, a seznamy uchazečů o tuto půdu ještě před uzákoněním reformy.[133] V parlamentu se řešily především 2 otázky, kdo by měl revizi provádět a jaký bude její rozsah. Nakonec parlament schválil 11. července, že revizi bude provádět revizní komise, ve které budou zastoupeny

132 MYANT, M. R. Socialism and democracy in Czechoslovakia 1945-1948. Cambridge: Cambridge University Press, 1981, s. 150.

133 KAPLAN, Karel. Československo v letech 1945-1948. Část 1. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1991, s. 60.

všechny strany, a bude se vztahovat na zbytkové statky s rozlohou nad 50 ha, čímž byl dodržen vládní program.[134]

Další krok ministerstva zemědělství byl tzv. Hradecký program s heslem: *„Půda patří těm, kdo na ni pracují“*.[135] Program obsahoval především požadavek další etapy pozemkové reformy, a to vyvlastnění veškeré půdy nad 50 ha, jednotnou zemědělskou daň a národní pojištění rolníků a zvýhodnění úvěru a odstranění cenového rozdílu mezi průmyslovými a zemědělskými výrobky. Požadoval zavedení státních podniků na výkup zemědělských surovin.[136] Program byl ostatními stranami jednoznačně odmítnut a přiměl nekomunistické strany, aby zaujaly jasné stanovisko, co se zemědělské politiky týče. ČSNS spolu s ČSL varovala, že tato pozemková reforma je krokem ke kolchozům (forma kolektivního vlastnictví v SSSR).[137] Hradecký program se stal důvodem, že ostatní strany začaly formulovat svou vlastní hospodářskou politiku. Zemědělská politika komunistů a Ďurišův postup sbližovaly nekomunistické strany a nutily je k organizování masových vystoupení rolníků.[138] Kunětický program ČSL by se dal považovat za reakci na Hradecký program. Program se z velké části shodoval s programy ČSNS a DS. ČSL především nesouhlasila s pokračováním pozemkové reformy.[139] Komunisté se svým programem neuspěli, ale přesto se jim podařilo upevnit svůj vliv na vesnici.[140]

4.2 Průmyslové konfiskáty

Boj o průmyslové konfiskáty odstartoval v průběhu roku 1946. Jednalo se o malé a střední podniky, které byly zkonfiskovány okupantům v roce 1945, a nevztahoval se na ně zákon o znárodnění. Forma vlastnictví těchto podniků tak nebyla jasně určena a dočasně byly převedeny pod národní správu. Spor začal z několika důvodů, především však kvůli

134 KAPLAN, Karel. Československo v letech 1945-1948. Část 1. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1991, s. 62.

135 ČAPKA, František a LUNEROVÁ, Jitka. 1948: Vítězný únor: cesta k převratu. 1. vyd. Brno: CPress, 2012, s. 88.

136 Tamtéž, s. 89.

137 MYANT, M. R. Socialism and democracy in Czechoslovakia 1945-1948. Cambridge: Cambridge University Press, 1981, s. 151.

138 KAPLAN, Karel. Československo v letech 1945-1948. Část 1. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1991, s. 64.

139 PRŮCHA, Václav. Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992. 2. díl, období 1945-1992. Doplněk, 2009, s. 180.

140 ČAPKA, František a LUNEROVÁ, Jitka. 1948: Vítězný únor: cesta k převratu. 1. vyd. Brno: CPress, 2012, s. 90.

přesvědčení, že plán je ohrožen nedostatečnými výsledky v odvětvích, které jsou převážně v soukromém vlastnictví. Také myšlenka znárodňování byla stále velmi populární.[141]

Národní podniky přinášely několik negativ ve formě neúměrně obsáhlé administrativy, snižování pracovního nasazení, odnášení materiálů a výrobků z továren, s čímž souvisela špatná autorita vedoucích pracovníků. Národní podniky vykázaly v letech 1946-1948 celkový zisk 340 miliónu korun.[142] Největší ztráty byly v báňském průmyslu a špatných výsledků dosahovaly také hutní, kovodělné a strojírenské podniky. Paradoxně se tak jedná o podniky, které tvořily základní stavební kámen československého národního hospodářství a svůj plán vždy plnily nad hranici 100 %. Naopak nejvyšší zisk vykazovaly podniky chemického, textilního a dřevozpracujícího průmyslu, které nedokázaly plnit cíle dvouletého plánu. Dvouletý plán tak nereflektoval přechod k výrobě v moderních odvětvích, místo toho se chybně zaměřil na výrobu v těžkém průmyslu pod chybným přesvědčením, že tím zajistí růst životní úrovně obyvatel. Výsledkem sporu bylo rozhodnutí o přičlenění konfiskátů k národním podnikům. Konfiskáty, o které podniky zájem neprojevily, byly nabídnuty soukromým podnikatelům.[143]

4.3 Snížení cen a daň ze mzdy

Zlevnění zboží bylo jedním z cílů dvouletého plánu. S požadavkem na zlevnění přišli komunisté 1. Dubna 1947.[144] Vedly je k tomu stížnosti zaměstnanců na nízké platy a snaha o ukázku efektivity dvouletého plánu, který by tím po velmi krátké době zajistil zvýšení životní úrovně obyvatel. Na tomto kroku se shodly všechny strany, nicméně otázkou zůstalo, jak dosáhnout zmíněného zlevnění. Komunisté přišli s návrhem zavedení intervenčního fondu, pomocí kterého by financovali snížení cen. Nekomunistické strany vyslovily nesouhlas pro tento návrh, samy však neměly žádnou alternativu a proto se komunistům podařilo prosadit jejich návrh. Intervenční fond měl získávat prostředky ze

141 MYANT, M. R. Socialism and democracy in Czechoslovakia 1945-1948. Cambridge: Cambridge University Press, 1981, s. 147.

142 STEINER, Jan a KROL, Jiří. Kapitoly z hospodářských a sociálních dějin Československa 1918-1989. Vyd. 1. Karviná: Slezská univerzita, 1997, s. 154.

143 ČAPKA, František a LUNEROVÁ, Jitka. 1948: Vítězný únor: cesta k převratu. 1. vyd. Brno: CPress, 2012, s. 88.

144 KAPLAN, Karel. Československo v letech 1945-1948. Část 1. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1991, s. 64.

snížení zisků průmyslových a obchodních podniků o 1 až 4 %. Po provedení zlevnění se snížily zaměstnancům náklady o 5 %, což zajistilo jejich spokojenost.[145]

Během příprav na snižování cen se začala připravovat také úprava daně ze mzdy. Nová úprava měla vejít v platnost v květnu 1947. Vzhledem ke snaze o dosažení předválečné úrovně populace byla úprava daně pomoct rodinám s dětmi. Daň ze mzdy měla být zahrnuta pod daň z pracovního důchodu, který měla čtyři části: zemědělskou daň, živnostenskou daň, daň ze mzdy a daň ze svobodných povolání. Daň ze mzdy se měla vztahovat ke každé mzdě plynoucí z tuzemska. Rozdíly byly v sazbách daně. Pro důchody do 5 tisíc Kčs měsíčně byla nižší sazba než u důchodu nad 5 tisíc Kč.[146]

4.4 Milionářská daň

V zemědělství nebylo možné splnit plánované cíle vzhledem k velkému suchu, které zasáhlo nejproduktivnější zemědělské oblasti. Zemědělská produkce byla nižší než v roce 1945 a celkově byla na úrovní cca 60% předválečné úrovně, což znamenalo velký problém pro komunistickou strategii. V důsledku nízké produkce by se nevyhnutelně snížila životní úroveň obyvatel a vina by padla na nejsilnější stranu.[147] Následky sucha mohly dát základ pro znovusjednocení Národní fronty. Ministři sice mluvili o nutnosti společného postupu jednotlivých stran, nicméně především komunisté se pokoušeli využít této krize ve vlastní prospěch.[148]

Jako první předložila návrh kompenzace pro rolníky ČSSD. KSČ se k návrhu připojila a navrhla, aby tato kompenzace byla financována ze speciální milionářské daně. Návrh nebyl dopracovaný, odhadované množství dotčených občanů se pohybovalo v rozmezí 100 000 až k 35 000. Milionářská daň byla při hlasování zamítnuta, odsouhlasila se pouze daň z luxusního zboží. Komunisté se rozhodli spustit kampaň proti jejich politickým rivalům a druhý den Rudé právo zveřejnilo seznam ministrů, kteří hlasovali

145 KAPLAN, Karel. Československo v letech 1945-1948. Část 1. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1991, s. 65.

146 Tři roky: přehledy a dokumenty k československé politice v letech 1945-1948. Praha. Melantrich, 1991, s. 550.

147 MYANT, M. R. Socialism and democracy in Czechoslovakia 1945-1948. Cambridge: Cambridge University Press, 1981, s. 167.

148 KAPLAN, Karel. Československo v letech 1945-1948. Část 1. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1991. s. 88.

proti návrhu. Snažili se vykreslit ostatní politické strany jako obránce milionářů.[149] V tomto sporu se jednalo především o politický prospěch, neboť bylo jasné, že zavedení milionářské daně by mělo velký ohlas u pracujících.[150]

Nejvíce negativní postoj zastávala ČSL, která navrhovala finanční nerovnováhu zmírnit inflací. Dalším navrhovaným řešením byly úspory na státní sféře.[151] ČSSD se svým návrhem progresivního zdanění nejvíce blížila návrhu komunistů. Národní socialisté se snažili zdiskreditovat návrh KSČ. Tvrdili, že milionářů není ani 35 000, nýbrž pouze 7 000 až 8 000. Tvrdili, že by taková daň zasáhla středně velké farmáře a podnikatele, což by celkem zahrnovalo 100 000 daňových poplatníků.[152] Nakonec došlo ke shodě ČSSD a KSČ, což bylo prezentováno jako krok ke znovuvybudování spolupráce mezi stranami na základě společného postupu při řešení otázky milionářské daně. Změna postoje ČSSD byla interpretována jako obnovení spolupráce v Národní frontě a u KSČ začala, protože to byla největší strana. ČSSD poté začala jednat se zbývajícími českými stranami a nakonec byl 21. října 1947 přijat návrh KSČ.[153] Daň postihovala všechny s majetkem nad 100 tis. Kč a s měsíčním příjmem vyšším než 50 tis. Kč. Předpokládaný výnos z tohoto zdanění představoval 6,5 mld. Kčs.[154]

4.5 Cesta k socialismu

Po volebním úspěchu KSČ se naskytla otázka, jak strana s tímto úspěchem naloží. Jedna z možností mohla být zaměřit se na rychlý postup k diktatuře proletariátu. Nicméně KSČ měla v plánu pokračovat ve strategii Národní fronty, která jim přinesla dosavadní úspěchy.[155] Na podzim roku 1946 vzbudila pozornost Gottwaldova zpráva o rozhovoru se Stalinem, kde se vyjadřuje o československé cestě k socialismu. Stalin konstatoval, že výsledek 2. světové války vytvořil podmínky pro různé cesty k socialismu, které v zemích

149 MYANT, M. R. Socialism and democracy in Czechoslovakia 1945-1948. Cambridge: Cambridge University Press, 1981, s. 168.

150 ČAPKA, František. Dějiny Československa od roku 1945 po současnost. 1. vyd. Praha: SPN, 1984, s. 71.

151 ČAPKA, František a LUNEROVÁ, Jitka. 1948: Vítězný únor: cesta k převratu. 1. vyd. Brno: CPress, 2012, s. 72.

152 MYANT, M. R. Socialism and democracy in Czechoslovakia 1945-1948. Cambridge: Cambridge University Press, 1981, s. 169.

153 Tamtéž, s. 170.

154 ČAPKA, František. Dějiny Československa od roku 1945 po současnost. 1. vyd. Praha: SPN, 1984, s. 72

155 MYANT, M. R. Socialism and democracy in Czechoslovakia 1945-1948. Cambridge: Cambridge University Press, 1981, s. 137.

s lidovou demokracií mohou být odlišné než v Sovětském svazu. Mezi tyto země zařadil i Československo, z čehož byla vyvozena proklamace o československé cestě.[156]

Cesta Československa k socialismu měla podobu teoretickou a praktickou. Politické strany dospěly k československému a demokratickému socialismu a pokoušely se formulovat jeho základní aspekty jeho modelu. Národní socialisté se zaměřovali především na obecné vymezení hlavních zásad. Nejdůkladněji formulovaný program pocházel od sociálních demokratů, kteří se pokusili o ucelenou formulaci československého socialismu a cesty k němu. Sociální demokraté a národní socialisté předpokládali zachování politického i ekonomického pluralismu, přičemž ČSSD chtěla rozšířit znárodnění proti roku 1945, ale národní socialisté předpokládali zachování současného stavu, případně zredukovat státní sektor.[157] Komunisté ve svém myšlení měli pouze sovětský model socialismu, nicméně od roku 1945 hovořili o respektování speciálních podmínek Československa. Gottwald spojil Československou cestu k socialismu s dvouletým plánem obnovy, který měl sloužit jako důkaz efektivnosti plánování a tím i socialismu. Pokud plán uspěje ve zvýšení produkce a životní úrovně obyvatel, sloužil by jako začátek pro plně socialistické plánování. Československá cesta k socialismu tak byla úzce spojena s hospodářskou politikou.[158]

Nejasnosti v komunistické koncepci se projevily v projevech vedoucích funkcionářů, tak v diskuzích stranických ideologů 13. a 19. února 1946. Ze srovnání venkova v Československu a Rusku bylo vyvozeno, že na cestě k socialismu není nutná další revoluce, ale diktatura proletariátu zůstává stále nezbytná. Závěrečné shrnutí KSČ se projevilo na konferenci, která se konala 9. - 11. ledna 1948, kde byl vysloven důraz na využití administrativně-mocenských prostředků v boji o monopol moci, a zazněly názory na nutnost odstranění třísektorové ekonomiky. Konference potvrdila, že se Československo vydá na cestu k sovětskému modelu socialismu.[159]

156 KAPLAN, Karel. Československo v letech 1945-1948. Část 1. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1991. s. 126.
157 PRŮCHA, Václav. Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992. 2. díl, období 1945-1992. Doplněk, 2009, s. 169.
158 MYANT, M. R. Socialism and democracy in Czechoslovakia 1945-1948. Cambridge: Cambridge University Press, 1981, s. 138.
159 KAPLAN, Karel. Československo v letech 1945-1948. Část 1. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1991, s. 130.

Druhá podoba československé cesty k socialismu se odrážela ve společenské realitě, která vznikala mimo politické úvahy. V poválečných letech se vyvíjela v Československu jedna z možností demokratického socialismu. Tato možnost se neopírala o teoretický základ, vznikala na základě odpovědí na otázky z praxe. Hlavními dvěma rysy byl politický pluralismus a třísektorová tržní ekonomika, doplněná plánem.[160] Z mezinárodních a vnitropolitických příčin však neměl tento systém naději na dlouhé trvání. Z mezinárodního hlediska jej ohrožovaly důsledky spojené s přechodem ČSR do sovětského bloku a z vnitropolitického hlediska se jednalo o úsilí KSČ, která se snažila o nastolení monopolní moci. V polovině roku 1947 začala být sovětská praxe prosazována jako závazný model socialismu.[161]

160 KAPLAN, Karel. Československo v letech 1945-1948. Část 1. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1991, s. 132.

161 PRŮCHA, Václav. Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992, 2. díl, období 1945-1992. Doplněk, 2009, s. 169.

5 Marshallův plán

Po druhé světové válce hrozil v Evropě nárůst bídy, což vzbuzovalo obavy z rozšíření komunismu. Jak řekl prezident Harry S. Truman ve svém proslovu v Kongresu: *„Sémě totalitních režimů je živeno utrpením a nouzí“.* [162] Kromě toho také hrozilo, že USA přijdou o důležité odbytiště svých výrobků. Proto vyhlásil 12. března 1947 tzv. Trumanovi doktrínu, jíž smyslem byla pomoc všem zemím, kterým hrozilo, že se dostanou pod přímý vliv Sovětského svazu. O několik měsíců později (5. června 1947) vyhlásil americký ministr zahraničí George C. Marshall při projevu na harvardské univerzitě Plán evropské obnovy, který byl označen názvem Marshallův plán.[163]

Na přelomu června a července 1947 se tedy rozhodovalo v Československu, stejně jako v celé Evropě, o přijetí americké nabídky pomoci. Plán měl pomoci obnovit hospodářství ve válkou zničené Evropě. Evropské státy nebyly schopny platit za dovoz zboží z Ameriky kvůli chybějícím devizovým rezervám a dolary poskytnuté formou Marshallova plánu měly pomoci k obnově mezinárodního obchodu. Samotné Československo se snažilo získat již dříve úvěr od USA, problém však byl v orientaci československé zahraniční politiky k Sovětskému svazu.[164]

Marshall naznačil pouze základní cíl plánu (nevyjádřil se o přibližném objemu pomoci, ani o harmonogramu akce), ale na základě jeho projevu se Francie a Velká Británie chopily příprav v Evropě, navrhly sepsat potřeby a rozvojové cíle jednotlivých zemí, aby bylo možné předat požadavky Spojeným státům, a na rozšířená jednání pozvaly i zástupce Sovětského svazu ministra zahraničí Vjačeslava M. Molotova. Ministr Molotov návrh ostře zkritizoval. Vyjádřil nelibost nad tím, že nebyly předány informace o plánu sovětské vládě, a tvrdil, že by plán zbavoval evropské země hospodářské samostatnosti. Později se ukázaly další důvody, které byly pro sovětskou vládu nepřijatelné (z počátku se o nich oficiálně nehovořilo). Příjemci pomoci měli podle USA poskytovat detailní informace o stavu svého

162 TRUMAN, Harry. Ohrožení svobody je katastrofou pro svět. In DEJMEK, Jindřich et al: Marshallův plán Šedesát let poté. Praha, CEP, 2007, s. 163.

163 MARHALL, George. Evropa se musí hospodářsky postavit na nohy. In DEJMEK, Jindřich et al. Marshallův plán: šedesát let poté. Vyd. 1. Praha: Centrum pro ekonomiku a politiku, 2007, s. 163.

164 PRŮCHA, Václav. Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992. 2. díl, období 1945-1992. Doplněk, 2009, s. 169.

hospodářství, aby mohlo být kontrolováno použití poskytnutých prostředků. Molotov předčasně opustil poradu a Sovětský svaz odmítl účast na chystané konferenci.[165] Sovětský ministr byl proti sdělení informací o zásobách zlata, deviz a strategických surovin. Odmítl také zařadit do programu Německo a požadoval po USA, aby sdělily, kolik prostředků poskytnou jednotlivých státům Evropy.[166]

Sovětský svaz označil americký imperialismus za hlavního nepřítele míru a demokracie a svou sféru vlivu v Evropě proměnil na mocenský blok. Československo patřilo do sovětské sféry vlivu, ale zatím neexistoval v zemi monopol moci.[167] Západní mocnosti tvrdily, že ČSR už je sovětským satelitem, což českoslovenští politici důrazně odmítali. Čeští a slovenští demokraté se snažili udržovat těsné vazby se Západem, což vyžadovala ekonomická situace republiky, především zahraniční obchod.[168]

Českoslovenští diplomaté na mezinárodní scéně často podporovali stanoviska SSSR. Například v srpnu 1946 na pařížské mírové konferenci členové československé delegace hlasitě aplaudovali sovětské kritice amerického dolarového imperialismu.[169] Naopak například při konfliktních vztazích s Maďarskem bylo Československo podpořeno sovětskou politikou, zatímco západní velmoci zastávaly přinejlepším neutrální postoj.[170] Z československého hlediska byla také důležitá tzv. německá otázka. Strach z budoucího silného Německa panoval napříč všemi politickými stranami a úzká spolupráce se SSSR byla považována za záruku bezpečnosti.[171] Spojené státy oznámily, že ruší půjčku Československu, protože se údajně shodlo se Sovětským svazem v tisku a na konferenci, že Spojené státy prosazují imperialistickou hospodářskou politiku.[172]

165 PRŮCHA, Václav. Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992. 2. díl, období 1945-1992. Doplněk, 2009, s. 171.

166 KRÁTKÝ, Karel. Marshallův plán: příspěvek ke vzniku studené války. Plzeň: Aleš Čeněk, 2010, s. 310.

167 KAPLAN, Karel. Československo v letech 1945-1948. Část 1. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1991, s. 72.

168 DEJMEK, Jindřich. Postoj Československa k nabídce Marshallova plánu. In DEJMEK, Jindřich et al. Marshallův plán: šedesát let poté. Vyd. 1. Praha: Centrum pro ekonomiku a politiku, 2007, s. 14.

169 SMETANA, Vít. Kořeny československé závislosti na SSSR. In DEJMEK, Jindřich et al. Marshallův plán: šedesát let poté. Vyd. 1. Praha: Centrum pro ekonomiku a politiku, 2007, s. 138.

170 DEJMEK, Jindřich. Postoj Československa k nabídce Marshallova plánu. In DEJMEK, Jindřich et al. Marshallův plán: šedesát let poté. Vyd. 1. Praha: Centrum pro ekonomiku a politiku, 2007, s. 13.

171 SMETANA, Vít. Kořeny československé závislosti na SSSR. In DEJMEK, Jindřich et al. Marshallův plán: šedesát let poté. Vyd. 1. Praha: Centrum pro ekonomiku a politiku, 2007, 141.

172 MYANT, M. R. Socialism and democracy in Czechoslovakia 1945-1948. Cambridge: Cambridge University Press, 1981, s. 162.

5.1 Jednání o přijetí Marshallova plánu

V Československu bylo vyhlášení Marshallova plánu uvítáno jako možnost, jak urychlit obnovu hospodářství. Vyhlášení Marshallova plánu právě přišlo ve chvíli, kdy se Československo potýkalo s ekonomickými problémy. Končily dodávky poválečné pomoci UNRRA a hlavní spojenec SSSR nebyl schopen poskytnout dostatečné kvalitní prostředky pro ekonomický růst.[173] Roku 1947 se vyskytly další problémy. Ekonomové i manažeři podniků si uvědomovali, že neustálý růst průmyslové výroby vyžaduje pravidelný dovoz některých surovin a moderního vybavení. Takový dovoz byl možný pouze ze Západu (především USA a Velká Británie), nicméně rozvoji dalšího obchodu bránili jak okolnosti politické, tak i ekonomické. Komunistickou stranu tato skutečnost vedla ke zdůrazňování nutnosti změny orientace zahraničního obchodu na východní státy.[174] Národní socialisté viděli v Marshallově plánu možnost, jak zvrátit zvyšující se izolaci od Západu.[175]

Z důvodu nekonkrétnosti plánu měla však vláda těžkou pozici při rozhodování. Dlouhou dobu se ani americký Kongres nevyjádřil a nebyla stanovena ani výše očekávané finanční částky. Americká nabídka byla v Československu přijata pozitivně. Čekalo se však, jak k plánu přistoupí celá Evropa. Během své návštěvy v Norsku 21. 6. 1947 dal Jan Masaryk najevo, že rozhodnutí československé vlády bude závislé na tom, je-li zaměření Marshallova plánu čistě hospodářské a že bude pro přijetí pouze v případě, když bude uskutečněn v celé Evropě, ale pokud by měl Evropu rozdělit, bude proti němu.[176]

Pro sledování dalšího vývoje byla zvolena sedmičlenná komise, která byla složena ze tří prokomunistických politiků a čtyř demokratických politiků (po jednom zástupci z každé strany vládní koalice). Přesto v komisi nepanovala názorová rozdílnost, především

173 MICHÁLEK, Slavomír. Krátký náčrt základných okruhov československo-amerických vzťahov po druhej svetovéj vojne (1945-1948). In KOKOŠKOVÁ, Zdeňka - KOCIAN, Jiří - KOKOŠKA, Stanislav. Československo na rozhraní dvou epoch nesvobody: sborník z konference k 60. výročí konce druhé světové války. Praha: Národní archiv, 2005, s. 27.

174 DEJMEK, Jindřich. Postoj Československa k nabídce Marshallova plánu. In DEJMEK, Jindřich et al. Marshallův plán: šedesát let poté. Vyd. 1. Praha: Centrum pro ekonomiku a politiku, 2007, s. 17.

175 MYANT, M. R. Socialism and democracy in Czechoslovakia 1945-1948. Cambridge: Cambridge University Press, 1981, s. 163.

176 KRÁTKÝ, Karel. Marshallův plán: příspěvek ke vzniku studené války. Plzeň: Aleš Čeněk, 2010, s. 318.

z důvodu zmiňované nejasnosti plánu.[177] Byla odeslána depeše všem nejdůležitějším československým zastupitelským úřadům v Evropě a v USA se žádostí o dostupné informace o Marshallově plánu.[178] Tato komise zasedala 30. Června 1947 a navzdory negativnímu stanovisku sovětské delegace a opuštění jednání tří ministrů se shodla, že by pomoc od Spojených států měla být přijata a doporučila vládě vyjádřit ochotu ke spolupráci. Vláda souhlasila se závěrem komise a druhý den předala zprávu o svém rozhodnutí velvyslancům Velké Británie, Francie a Sovětského svazu. Československo obdrželo 4. července 1947 oficiální pozvání na jednání do Paříže, které mělo proběhnout 12. Července 1947. Masaryk vládě doporučil pozvání přijmout, s čímž vláda předběžně souhlasila. Během zasedání Zahraničního výboru Ústavodárného národního shromáždění ČSR argumentoval Masaryk zájmem ČSR spolupracovat se Západem (vývozově a surovinově), ale také ubezpečil, že je nutné vyčkat na stanovisko spojenců, což znamenalo Sovětský svaz, Polsko a Jugoslávii.[179]

Změnila se však situace v Sovětském svazu, protože ministr zahraničí Molotov přerušil jednání s francouzským a britským ministrem zahraničí a vzhledem k výhradám se Sovětský svaz rozhodl plánu neúčastnit.[180] Z Moskvy byly zastlány instrukce vůdcům komunistických stran, kde hlavní informací bylo oznámení o neúčasti SSSR na pařížské konferenci, ale doporučení pro satelitní státy zúčastnit se konference a vyjádřit se proti západní pomoci. Navzdory tomu se uskutečnilo 7. Července 1947 zasedání předsednictva vlády, kde se mělo rozhodnout o přijetí pozvánky a kde došlo k prvnímu výraznému střetu zájmů mezi českými politiky. V rámci programu bylo schváleno přijetí nabídky účasti na konferenci. S účastí nesouhlasili především komunističtí ministři s odůvodněním, že je nutné vyčkat na vyjádření SSSR. Argumentovali hlavně tím, že plán je namířen proti Sovětskému svazu. Zástupci nekomunistických stran požadovali rozhodnout ještě před

177 MICHÁLEK, Slavomír. Postoj USA k odmítnutí Marshallova plánu v ČSR. In DEJMEK, Jindřich et al. Marshallův plán: šedesát let poté. Vyd. 1. Praha: Centrum pro ekonomiku a politiku, 2007, 63.

178 KRÁTKÝ, Karel. Marshallův plán: příspěvek ke vzniku studené války. Plzeň: Aleš Čeněk, 2010, s. 356.

179 Výklad ministra Jana Masaryka na 16. schůzi výboru Ústavodárného národního shromáždění ČSR 4. července 1947. In KONEČNÝ, Mojmír a LEHMANNOVÁ, Zuzana. Jan Masaryk: projevy, články a rozhovory, 1945-1948. Praha: Vysoká škola ekonomická, 1998, s. 252.

180 KAPLAN, Karel. Československo v letech 1945-1948. Část 1. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1991, s. 86.

odjezdem delegace.[181] Především ministr Masaryk vysvětloval, že kdyby na konferenci nastala situace, která by odporovala zájmům ČSR, je možné odstoupit. Ministr Drtina toto stanovisko podpořil a nakonec souhlasilo i předsednictví vlády.[182]

5.2 Zvrat v rozhodnutí

Vládní delegace odcestovala 9. července 1947 do Moskvy. Delegace neměla jednotný názor. Klement Gottwald byl bezvýhradně pro spojenectví se Sovětským svazem, naopak Jan Masaryk se snažil skloubit spojenectví se SSSR a demokratické rozhodování. Před oficiální schůzí se sešel Gottwald sám se Stalinem, který mu důrazně vyčetl, že Československo přijalo pozvání na Pařížskou konferenci. Když členové hledali vedoucího delegace Gottwalda, vedoucí jeho kanceláře tvrdili, že je unavený a nechce být rušen. Později ho potkali na cestě od Stalina. Později večer se pak konala porada všech členů delegace se Stalinem.[183]

Na oficiální schůzi poté Stalin důrazně tlačil na československou vládu a požadoval odvolání účasti na pařížské konferenci. Jako důvod uvedl, že ČSR, na rozdíl od ostatních zemí sovětského bloku, svoje rozhodnutí nekonzultovalo se SSSR a že pokud se konference bude účastnit, bude se podílet na izolaci SSSR, který to nebude trpět. Jedinou námitku uvedl ministr spravedlnosti Prokop Drtina, který se pokusil argumentovat československou závislostí na zahraničním obchodu se Západem. Stalin však zdůraznil, že Sovětský svaz bude potřebovat československé dodávky pro průmysl a těžbu, což může kompenzovat ztrátu z nepřijetí úvěrů z USA, a přislíbil dodávku 200 tisíc tun ječmene, pšenice a ovsa, která měla pomoci vyřešit problémy spojené s extrémním suchem a neúrodou.[184] Nadále

181 KRÁTKÝ, Karel. Marshallův plán: příspěvek ke vzniku studené války. Plzeň: Aleš Čeněk, 2010, s. 362.

182 MICHÁLEK, Slavomír. Postoj USA k odmítnutí Marshallova plánu v ČSR. In DEJMEK, Jindřich et al. Marshallův plán: šedesát let poté. Vyd. 1. Praha: Centrum pro ekonomiku a politiku, 2007, s. 71.

183 KRÁTKÝ, Karel. Marshallův plán: příspěvek ke vzniku studené války. Plzeň: Aleš Čeněk, 2010, s. 371.

184 DEJMEK, Jindřich. Postoj Československa k nabídce Marshallova plánu. In DEJMEK, Jindřich et al. Marshallův plán: šedesát let poté. Vyd. 1. Praha: Centrum pro ekonomiku a politiku, 2007, s. 23.; 184 KRÁTKÝ, Karel. Marshallův plán: příspěvek ke vzniku studené války. Plzeň: Aleš Čeněk, 2010, s. 375.

trval na svém přesvědčení a tak československí představitelé zaslali do Prahy zprávu, aby vláda odvolala účast na pařížské konferenci.[185]

Vláda ihned 10. Července svolala mimořádné zasedání. Ze zdravotních důvodů se nemohl prezident Edvard Beneš účastnit, proto pověřil náměstka vlády Viliama Širokého a státního tajemníka Vladimíra Clementise, aby vládě sdělili, že je nutné odvolat účast na konferenci. Vláda vůbec neprobírala možnost, zda plán opravdu odmítnout, nebo přijmout. Pokud by se nekomunisté rozhodli vzdorovat sovětskému nátlaku a odhodlali se kvůli Marshallovu plánu jít do střetu s komunisty, tak mohli tento spor vyhrát. Z celkových 26 členů vlády měly ČSNS, ČSL a DS 12 křesel oproti 9 křeslům komunistů. Sociální demokraté sice spolupracovali většinou z komunisty, ale jeden z jejích 3 ministrů byl zastáncem účasti na Marshallovu plánu a nestranný ministr zahraničí Masaryk byl obecně považován za nekomunistu.[186] Diskutovalo se pouze o tom, jak odmítnutí správně zdůvodnit před vlastní i evropskou veřejností. Komunisté odmítali, aby byl v odůvodnění neúčasti uveden vliv SSSR na rozhodnutí. Jako hlavní důvod požadovali uvést neúčast dalších zemí východní a střední Evropy a společně s ČSSD trvali na tom, aby z prohlášení bylo patrné, že se jedná o svobodné rozhodnutí.[187]

Po dlouhém zasedání nakonec komunisté prosadili svou verzi formulace. V oficiálním vyjádření stálo: *„Bylo zjištěno, že pozvání k účasti na této konferenci nevyhověla řada států, zejména všechny státy slovenské a jiné státy střední a východní Evropy. Konference se nezúčastní státy, s nimiž je Československá republika v úzkých hospodářských a politických stycích, spočívajících na smluvních závazcích. Za této situace byla by československá účast vykládána jako akt směřující proti přátelství se Sovětským svazem a ostatními našimi spojenci. Proto vláda jednomyslně rozhodla, že se této konference nezúčastní.“*[188]

185 KAPLAN, Karel. (1991): Československo v letech 19451948, 1. část. Praha, Státní pedagogické nakladatelství, 1991, s. 85.

186 TŮMA, Oldřich. Odmítnutí Marshallova plánu – tragikomedie plan omylů. In DEJMEK, Jindřich et al. Marshallův plán: šedesát let poté. Vyd. 1. Praha: Centrum pro ekonomiku a politiku, 2007, s. 92.

187 DEJMEK, Jindřich. Postoj Československa k nabídce Marshallova plánu. In DEJMEK, Jindřich et al. Marshallův plán: šedesát let poté. Vyd. 1. Praha: Centrum pro ekonomiku a politiku, 2007, s. 24.

188 DEJMEK, Jindřich et al. Marshallův plán: šedesát let poté. Vyd. 1. Praha: Centrum pro ekonomiku a politiku, 2007. 187 s. Ekonomika, právo, politika, 61/2007. ISBN 978-80-86547-72-5, s. 177.

5.3 Důsledky odmítnutí Marshallova plánu

Jednání o přijetí či odmítnutí americké pomoci v podstatě znamenalo volbu zahraniční orientace republiky. Ve strategicky citlivém prostoru střední Evropy vzniklo dilema: dát se na stranu USA nebo SSSR, žádná další možnost nebyla.

Tabulka č. 2: Přehled dovozu a vývozu podle zemí v roce 1947

Dovoz		v mil. Kč	v % úhrnu
1.	Velká Británie	3 358	11,73
2.	USA	2 916	10,18
3.	Švýcarsko	2 217	7,74
4.	Švédsko	2 001	6,99
5.	SSSR	1 777	6,2
6.	Nizozemsko	1 664	5,81
7.	Jugoslávie	1 355	4,73
8.	Belgie	1 328	4,64
9.	Itálie	1 152	4,02
10.	Francie	1 000	3,49

Vývoz		v mil. Kč	v % úhrnu
1.	Švýcarsko	2 926	10,23
2.	Nizozemsko	2 457	8,59
3.	Švédsko	2 086	7,29
4.	Velká Británie	1 841	6,44
5.	Belgie	1 817	6,35
6.	Jugoslávie	1 772	6,19
7.	SSSR	1 445	5,05
8.	USA	1 251	4,37
9.	Itálie	1 126	4,36
10.	Rakousko	1 008	3,52

Národní archiv Praha, fond SÚP, kart. 4, vývoj čs. hospodářství v létech 1947-1948

Nucené odvolání účasti na pařížské konferenci potvrdilo, že za stávajících podmínek mezinárodních vztahů v Evropě už vize „mostu mezi Východem a Západem“ není proveditelná. V roce 1947 bylo 81% vývozu směřováno na západní trh a pouze 14 % vývozu směřovalo na východní trhy. Tato čísla ukazují důležitost československého hospodářského styku se západními zeměmi.[189] Na podzim roku 1947 byl pak ministr zahraničního obchodu Hubert Ripka nucen oznámit výrazné omezení dovozu z USA z důvodu nedostatku deviz, což vedlo k větší orientaci na východní trhy.[190] Tím byl narušen zaběhlý systém, ve kterém suroviny a zdroje jsou dováženy ze západních zemí. Oslabila se ekonomická orientace na kapitalistický svět ve prospěch styků se zeměmi vznikajícího sovětského bloku, které vzhledem k nižší hospodářské úrovni nebyly schopny dodávat do ČSR technicky vyspělé výrobky.[191] Hospodářská orientace se tak začala orientovat na SSSR, což vyústilo v podepsání několika dlouhodobých obchodních smluv o hospodářské

189 VEBER, Václav. Osudové únorové dny 1948. Vyd. 1. Praha: Lidové noviny, 2008, s. 73.

190 DEJMEK, Jindřich. Postoj Československa k nabídce Marshallova plánu. In DEJMEK, Jindřich et al. Marshallův plán: šedesát let poté. Vyd. 1. Praha: Centrum pro ekonomiku a politiku, 2007, s. 27.

191 PRŮCHA, Václav. Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992. 2. díl, období 1945-1992. Doplněk, 2009, s. 175.

spolupráci právě se Sovětským svazem, ale také např. s Polskem, Bulharskem a Rumunskem. Jako náhradu za ušlé úvěry ze západu dodal SSSR 600 tisíc tun obilí, což pomohlo vypořádat se s neúrodou v roce 1947. Před hladem tak bylo Československo zachráněno Sovětským svazem, nikoli Spojenými státy. Tato pomoc měla vliv i na smýšlení obyvatelstva, které do té doby sympatizovalo spíše se západem než sovětským svazem.[192]

Na podzim roku 1947 přišlo z USA vyjádření ohledně dovozu zařízení a zdrojů, ve kterém znělo, že vývoz daného zboží nepodléhá zákazu, ale vzhledem k Marshallovu plánu je možné, že bude zkrácen nebo zdržen. Jednání o obnovení přerušených obchodních vztahů se protahovala z důvodu připomínek ze strany ČSR a po únoru 1948 už o ně ztratily USA zájem.[193] V politické rovině se Československo dostalo pod přímý vliv SSSR namísto partnerského vztahu. S ohledem na novou zahraniční spolupráci se ČSR přeorientovalo na těžký průmysl a stalo se významným partnerem při industrializaci hospodářsky převážně zaostalých zemí východního bloku. Vzhledem k důrazu na posilování vojenského potenciálu SSSR byla v ČSR zahájena urychlená obnova a rozšiřování zbrojního průmyslu. Z důvodu nedostatečných prostředků na modernizaci a nezaměření se na lehký a spotřební průmysl začalo Československo hospodářský upadat. Životní úroveň v západních zemích rostla díky americké pomoci, zatímco východnímu bloku nepomohla ani hospodářská spolupráce socialistických zemí (na Západě byl používán termín Molotovův plán, na Východě se toto označení používat nesmělo), protože prvotním cílem byla pomoc zničenému SSSR.[194] Odmítnutí posílilo názor USA, že ČSR je již plnou součástí vznikajícího sovětského bloku. Pro politickou veřejnost Západu tím Československo ztratilo pozici suverénního mezinárodního subjektu.[195]

192 KRÁTKÝ, Karel. Marshallův plán: příspěvek ke vzniku studené války. Plzeň: Aleš Čeněk, 2010, s. 375.

193 KAPLAN, Karel. Československo v RVHP: 1949-1956. Praha: Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd České republiky, 1995, s. 21.

194 KRÁTKÝ, Karel. Marshallův plán: příspěvek ke vzniku studené války. Plzeň: Aleš Čeněk, 2010, s. 392.

195 DEJMEK, Jindřich. Postoj Československa k nabídce Marshallova plánu. In Dejmek, Jindřich – Loužek, Marek (ed.). Marshallův plán: Šedesát let poté. Sborník textů č. 61/2007. Praha: Centrum pro ekonomiku a politiku, 2007, s. 12.

Závěr

Celé období je poznamenané vnitropolitickým vývojem a vzhledem k rostoucímu podílu komunistů na moci nebyla velká naděje na jiný hospodářský vývoj, než jak byl nastolen po roce 1948. Ústup demokracie znamenalo již samotné vytvoření Národní fronty Čechů a Slováků. Absentovala skutečná opozice a nemohly vznikat nové politické strany. Volby roku 1946 tak byly kompetitivnější než situace po únoru 1948, ale ve srovnání s první republikou byla soutěživost voleb značně omezená. Postupně je možné sledovat zvyšující se odpor nekomunistických stran, které ale v zájmu celku často souhlasí s omezeními. V roce 1947 postupně narůstaly konflikty mezi jednotlivými stranami a politická spolupráce v Národní frontě oslabovala. Například na průběhu jednání o milionářské dani lze sledovat, že i přes odmítnutí komunistického návrhu všemi stranami, byla KSČ schopna reagovat a svůj návrh po mobilizaci pracovní třídy prosadit. Ostatní strany nebyly schopny přednést vlastní návrh a zůstaly nejednotné a bez organizace.

Komunistická strana po vítězství v parlamentních volbách v roce 1946 prosadila svůj program v podobě dvouletého plánu obnovy. Dvouletý plán obnovy byl inspirován především indikativním plánováním po vzoru západních zemí a byly do něj vnášeny některé prvky sovětského modelu plánování. Jednalo se tak o mírnější formu plánování než u pozdějších pětiletých plánů. Komunistická strana, jako hlavní tvůrce plánu, sledovala kromě hospodářských cílů také cíle politické. V případě úspěchu plánu by tak u obyvatelstva posílila svou pozici. Dvouletý plán zaznamenal úspěch jak z pohledu obyvatel, tak z pohledu obnovy průmyslu.

Během sledovaného období došlo oproti válečné ekonomice k určitému posílení tržních prvků a prosazoval se spíše indikativní typ plánování. Zestátněné podniky se podobně jako soukromé chovaly tržně. Zmíněnou mírnost plánu zdůvodňuji tím, že KSČ v té době ještě neměla absolutní převahu a proto by nebylo možné zatím prosadit „přísnější“ plán. Za chybu považují spojení růstu životní úrovně obyvatel s rostoucí produkcí průmyslu. Nicméně se domnívám, že bylo možné pokračovat v hospodářském plánování po vzoru dvouletého plánu, případně po obnově hospodářství více posílit tržní prvky. Taková možnost však byla v rozporu s politikou komunistů.

Nabídka k účasti na Marshallově plánu přišla ve chvíli, kdy byl v ČSR už viditelný vliv SSSR, ale zároveň jsme stále hospodářský spolupracovali se Západem. Marshallův plán přispěl k rozdělení celého světa i Evropy. V létě 1947 tak dostalo ČSR naposledy nabídku přiklonit se k Západu. Nicméně při rozhodování o účasti na Marshallově plánu převážily zájmy politické namísto ekonomických. Nutno říci, že po nátlaku SSSR byla účast odmítnuta jednomyslně. Výsledkem pak byl jasný signál, na jakou stranu ČSR patří. Za hlavní příčinu takového rozhodnutí označuji neschopnost nekomunistických politiků postavit se nátlaku ze strany SSSR, přestože měli reálnou možnost komunisty a jejich spojence přehlasovat. Zároveň se dala předpokládat podpora Západu, vzhledem k pozitivním ohlasům, které provázely prvotní přijetí účasti na konferenci o Marshallově plánu. Nabízí se tedy otázka, zda červenec 1947 nebyl poslední a největší šancí odvrátit cestu do východního bloku. Svou roli však sehrál také strach z Německa, proti kterému se Sovětský svaz jevil jako nejlepší spojenec. ČSR se však stalo součástí východního bloku a ztratilo tak kontakt s vyspělými zeměmi a hospodářství začalo upadat.

Cílem práce byla analýza hospodářské politiky Národní fronty a zodpovědět na otázku, zda byl přechod na centrálně plánovaný systém nevyhnutelným vývojem této politiky. Je nutné odpovědět z hlediska hospodářského a politického. Z hospodářského hlediska bylo možné pokračovat v plánování po vzoru dvouletého plánu obnovy, stejně tak byla možnost posílit tržní prvky a plánovat pouze indikativně. Z hlediska politického však nebyla jiná možnost, než přechod na centrálně plánovaný systém.

Práce poskytuje pohled na krátké období československých dějin, které však předurčilo další vývoj ČSR na další desetiletí. Bohužel musím konstatovat, že jsem nedospěl k nepublikovaným znalostem. Přestože jsem čerpal z dosud nezpracovaných archivních materiálů, tak převážná většina obsažených informací byla již zpracována z jiných pramenů. Zároveň bylo obtížné čerpat z více nezpracovaných materiálů z důvodu dlouhé čekací doby na jejich zpřístupnění. Z důvodu omezeného rozsahu práce nebylo možné dostatečně analyzovat hospodářské programy jednotlivých politických stran či poválečnou pomoc UNRRA. V budoucích pracích by bylo možné věnovat se analýze nebo komparaci hospodářského vývoje některých zemí východního bloku, například Československa, NDR, Bulharska, nebo Rumunska, krátce po přechodu na centrálně plánovaný systém.

Seznam použitých zkratek

ČSL	Československá strana lidová
ČSNS	Československá strana národně socialistická
ČSR	Československá republika
ČSSD	Československá strana sociálně demokratická
ČSSR	Československá socialistická republika
DS	Demokratická strana
GSHR	Generální sekretariát hospodářské rady
KSČ	Komunistická strana Československa
KSS	Komunistická strana Slovenska
NDR	Německá demokratická republika
NF	Národní fronta
RVHP	Rada vzájemné hospodářské pomoci
SNR	Spolková republika Německo
SSSR	Svaz sovětských socialistických republik
SÚP	Státní úřad plánovací
UNRRA	Správa Spojených národů pro pomoc a obnovu
ÚPK	Ústřední plánovací komise
USA	Spojené státy americké
ÚV KSČ	Ústřední výbor Komunistické strany Československa
VHJ	Výrobně hospodářská jednotka

Seznam literatury a pramenů

Nevydané prameny

- Fond Státní plánovací komise, č. k. 5, 6, Národní archiv.
- Fond Úřad předsednictva vlády – Generální sekretariát hospodářské rady, č. k. 25, Národní archiv.

Vydané prameny

- Tři roky: přehledy a dokumenty k československé politice v letech 1945-1948: vydávala Masarykova sociologická společnost a Oddělení pro vědeckou politiku Zemské kulturní rady Československé strany národně socialistické v Brně. Praha. Melantrich, 1991. ISBN 80-7023-081-9.
- KAPLAN, Karel, ed. Pražské dohody 1945-1947: sborník dokumentů. Praha: Ústav pro soudobé dějiny ČSAV ve spolupráci se Státním ústředním archivem, 1992.
- GOTTWALD, Klement. Spisy. XIII, 1946-1947. [1. vyd.]. Praha: Státní nakladatelství politické literatury, 1957.
- Výklad ministra J. Masaryka na důvěrné 16. schůzi zahraničního výboru Ústavodárného národního shromáždění ČSR 4.července 1947. In KONEČNÝ, Mojmír a spol. Jan Masaryk-projevy, články a rozhovory 1945-48. Nadace Jana Masaryka Praha na Vysoké škole ekonomické v Praze, 1998.
- TRUMAN, Harry. Ohrožení svobody je katastrofou pro svět. In DEJMEK, Jindřich et al. Marshallův plán: šedesát let poté. Vyd. 1. Praha: Centrum pro ekonomiku a politiku, 2007. 187 s. ISBN 978-80-86547-72-5.
- MARHALL, George. Evropa se musí hospodářsky postavit na nohy. In DEJMEK, Jindřich et al. Marshallův plán: šedesát let poté. Vyd. 1. Praha: Centrum pro ekonomiku a politiku, 2007. 187 s. ISBN 978-80-86547-72-5.

Monografie

- BROOKER, Paul. Non-democratic regimes. 2nd ed. Houndmills: Palgrave Macmillan, 2009. 312 s. ISBN 978-0-230-20275-7.

- ČAPKA, František a LUNEROVÁ, Jitka. 1948: Vítězný únor: cesta k převratu. 1. vyd. Brno: CPress, 2012. 152 s. ISBN 978-80-264-0089-9.
- DICKEN, Peter. Global shift: reshaping the global economic map in the 21st century. 4th ed. London: Sage, 2003. xvii, 632 s. ISBN 0-7619-7150-5.
- GREGORY, Paul R. a STUART, Robert C. Comparative economic systems. 6th ed. Boston: Houghton Mifflin, 1999. 502 s. ISBN 0-395-90815-9.
- KALINOVÁ, Lenka. Východiska, očekávání a realita poválečné doby: k dějinám české společnosti v letech 1945-1948. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2004. 119 s. Česká společnost po roce 1945; sv. 1. ISBN 80-7285-043-1.
- KAPLAN, Karel. Československo v letech 1945-1948. 1. část. 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1991. 153 s. ISBN 80-04-25699-6.
- KAPLAN, Karel. Československo v RVHP: 1949-1956. Praha: Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd České republiky, 1995. 519 s. ISBN 80-85270-43-9.
- KAPLAN, Karel. Pravda o Československu 1945-1948. 1. Vyd. Praha: Panorama, 1990. 245 s. ISBN 80-7038-193-0.
- KIRZNER, Israel M. Market theory and the price system. Princeton, New Jersey: D. Van Nostrand Co., Inc., 1963, 324 s.
- KRÁTKÝ, Karel. Marshallův plán: příspěvek ke vzniku studené války. Plzeň: Aleš Čeněk, 2010. 541 s. ISBN 978-80-7380-185-4.
- LINDBLOM, Charles Edward. Politics and markets: the world's political-economic systems. New York: Basic Books, 1977. xi, 403 s. ISBN 0-465-05957-0.
- MICHAL, Jan Š. Komparativní hospodářské systémy. Praha: Karolinum, 1994. 214 s. ISBN 80-7066-954-3.
- MYANT, M. R. Socialism and democracy in Czechoslovakia 1945-1948. Cambridge: Cambridge University Press, 1981. ix, 302 s. Soviet and East European studies. ISBN 0-521-23668-1.
- NEKOLA, Martin. Petr Zenkl: politik a člověk. 1. vyd. Praha: Mladá fronta, 2014. 445 s., [16] s. obr. příl. ISBN 978-80-204-3377-0.

- OČENÁŠEK, Radomír. První hospodářský plán v Československu. Brno: Studijní ústav družstevní, 1947. 40 s.
- PRŮCHA, Václav a kol. Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992. Díl 2, Období 1945-1992. 1. vyd. Brno: Doplněk, 2009. 1002 s. ISBN 978-80-7239-228-5.
- RATAJ, Jan a HOUDA, Přemysl. Československo v proměnách komunistického režimu. Vyd. 1. Praha: Oeconomica, 2010. 455 s. ISBN 978-80-245-1696-7.
- SAMUELSON, Paul Anthony a NORDHAUS, William D. Ekonomie: 19. vydání. Vyd. 1. Praha: NS Svoboda, 2013. xxiv, 715 s. ISBN 978-80-205-0629-0.
- STEINER, Jan a KROL, Jiří. Kapitoly z hospodářských a sociálních dějin Československa 1918-1989. Vyd. 1. Karviná: Slezská univerzita, 1997. 214 s. ISBN 80-85879-80-8.
- ŠULC, Zdislav. Stát a ekonomika: příspěvek k teorii hospodářské politiky. Vyd. 1. V Praze: Karolinum, 2004. 349 s. ISBN 80-246-0817-0.
- ŠULC, Zdislav. Stručné dějiny ekonomických reforem v Československu (České republice) 1945-1995. Praha: Národohospodářský ústav Josefa Hlávky, 1996.
- ŠVARCOVÁ, Jena. Ekonomie: stručný přehled: teorie a praxe aktuálně a v souvislostech. Zlín: CEED, 2002. 279 s. ISBN 80-902552-6-4.
- VEBER, Václav. Osudové únorové dny 1948. Vyd. 1. Praha: Lidové noviny, 2008. 426 s. Česká historie; sv. 17. ISBN 978-80-7106-941-6.

Odborné články a studie

- DEJMEK, Jindřich. Postoj Československa k nabídce Marshallova plánu. In DEJMEK, Jindřich et al. Marshallův plán: šedesát let poté. Vyd. 1. Praha: Centrum pro ekonomiku a politiku, 2007. 187 s. Ekonomika, právo, politika, 61/2007. ISBN 978-80-86547-72-5, s. 11-29.
- EUCKEN, Walter. O teorii centrálně řízené ekonomiky: Analýza německého experimentu [online]. 1990, [cit. 2016-05-06]. Dostupné z: http://www.mises.cz/database/clanky/52_20_Eucken_1.pdf

- FRIEDMAN, Milton: Tržní mechanismy a centrální ekonomické plánování. In JEŽEK, Tomáš, ed. Antologie liberálního myšlení. Vyd. 1. V Praze: Vysoká škola ekonomická, 1991, str. 128-134.
- HAYEK, Friedrich August: Využití znalostí ve společnosti. In JEŽEK, Tomáš, ed. Antologie liberálního myšlení. Vyd. 1. V Praze: Vysoká škola ekonomická, 1991, str. 27-34.
- JANČÍK, Drahomír – KALINA, Tomáš. „Náš plán je geniální improvizací." Formování konceptu československé dvouletky a její rozporné výsledky (1946-1948). In Moderní Dějiny, ročník 22, 2014, č. 2, str. 189-219.
- LACHMAN, Ludwig: Metodologický individualismus a tržní hospodářství. In JEŽEK, Tomáš, ed. Antologie liberálního myšlení. Vyd. 1. V Praze: Vysoká škola ekonomická, 1991, str. 100-119.
- MAŇÁK, Jiří. Proměna dělnické strany v organizaci moci. Problematika dělnického charakteru KSČ v letech 1945-1953 ve světle stranické statistiky. In KÁRNÍK, Zdeněk, ed. et al. Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu. 1. vyd. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2003. sv. Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu do roku 1989. ISBN 80-86569-60-8. str. 157-199.
- MICHÁLEK, Slavomír. Krátký náčrt základných okruhov československo-amerických vzťahov po druhej světověj vojne (1945-1948). In KOKOŠKOVÁ, Zdeňka - KOCIAN, Jiří - KOKOŠKA, Stanislav. Československo na rozhraní dvou epoch nesvobody: sborník z konference k 60. výročí konce druhé světové války. Praha: Národní archiv, 2005. 419 s. ISBN: 80-86712-32-X. str. 23-31.
- PEHR, Michal. KSČ a volby. In KÁRNÍK, Zdeněk, ed. et al. Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu. 1. vyd. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2003. sv. Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu do roku 1989. ISBN 80-86569-60-8. str. 176-190.
- SMETANA, Vít. Kořeny československé závislosti na SSSR. In DEJMEK, Jindřich et al. Marshallův plán: šedesát let poté. Vyd. 1. Praha: Centrum pro ekonomiku a

politiku, 2007. 187 s. Ekonomika, právo, politika, 61/2007. ISBN 978-80-86547-72-5, str. 137-154.

- TŮMA, Oldřich. Odmítnutí Marshallova plánu – tragikomedie plná omylů. In DEJMEK, Jindřich et al. Marshallův plán: šedesát let poté. Vyd. 1. Praha: Centrum pro ekonomiku a politiku, 2007. 187 s. 2007. ISBN 978-80-86547-72-5, str. 85-95.
- VYKOUPIL, Libor. Volby v květnu 1946. In: Československo na rozhraní dvou epoch nesvobody: sborník z konference k 60. výročí konce druhé světové války, Praha, 2005, s. 168-174.